„Snyder este un intelectual în plină ascensiune, cu o voce în viaţa publică, netemător să realizeze conexiuni îndrăzneţe între trecut şi prezent”.
— New York Times

Colecţie coordonată de >
Livta Szasz

ISTORIE

timothy snyder

despre tiranie

douăzeci de lecţii ale secolului xx

Traducere din engleză de
Smaranda Câmpeanu

TREI

EDITORI:
Silviu Dragomir Vasile Dem. Zamfirescu
DIRECTOR EDITORIAL: Magdalena Mărculescu
REDACTOR: Ondine-Cristina Dăscăliţă
DIRECTOR PRODUCŢIE: Cristian Claudiu Coban
DTP:

Florin Paraschiv
CORECTURĂ:
Mădălina Geambaşu
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României SNYDER, TIMOTHY
Despre tiranie: Douăzeci de lecţii ale secolului XX /
Timothy Snyder; trad. din engleză de Smaranda Câmpeanu.
— Bucureşti: Editura Trei, 2018 ISBN 978 – 606 – 40 – 0313 – 3
I. Câmpeanu, Smaranda (trad.)
94
Titlul original: On Tyranny. Twenty Lessons from the Twentieth Century Autor: TIMOTHY SNYDER
Copyright e Timothy Snyder 2017
Copyright e Editura Trei, 2018 pentru prezenta ediţie
O.P. 16, Ghişeul 1, C.P. 0490, Bucureşti Tel.: + 4 021 300 60 90; Fax: + 4 0372 25 20 20 E-mail: comenziedituratrei.ro www.editura trei.ro în politică, a te lăsa indus în eroare nu este o scuză.
— Leszek Kotakowski
CUPRINS
Prolog: Istorie şi tiranie / 9
1. Să nu te supui anticipat / 17
2. Să aperi instituţiile / 25
3. Să te fereşti de statul cu partid unic / 31
4. Să îţi asumi responsabilitatea pentru cum se înfăţişează lumea / 39
5. Să respecţi etica profesională / 47
6. Să te temi de trupele paramilitare / 53
7. Să cântăreşti bine lucrurile, dacă trebuie să porţi o armă / 61
8. Să ieşi în evidenţă / 67

9. Să te porţi frumos cu limba noastră / 79
10. Să crezi în adevăr / 87
11. Să investighezi / 97
12. Să priveşti oamenii în ochi şi să stai de vorbă cu ei / 109
13. Să fii prezent fizic în viaţa politică / 113
14. Să îţi creezi o viaţă privată / 119
15. Să îţi aduci contribuţia la cauzele bune / 127
16. Să înveţi de la colegii tăi din alte ţări / 133
17. Să recunoşti cuvintele periculoase / 139
18. Să îţi păstrezi calmul când survin lucruri inimaginabile / 145
19. Să fii patriot / 155
20. Să fii cât de curajos poţi / 161
Epilog: Istorie şi libertate / 163

Prolog

Istorie şi tiranie

Istoria nu se repetă, dar ne instruieşte. Pe când dezbăteau textul Constituţiei State. lor Unite, Părinţii Fondatori au ţinut cont de învăţămintele istoriei pe care o cunoşteau. Preocupaţi ca republica democratică pe care o proiectau să nu se prăbuşească, au examinat felul în care democraţiile şi republicile din Antichitate s-au transformat în oligarhii şi imperii. După cum ştiau şi ei prea bine, Aristotel avertizase că inegalitatea aducea cu sine instabilitate, în vreme ce Platon considera că demagogii profitau de dreptul la liberă exprimare pentru a-şi consolida statutul de tirani. Punând piatra de temelie a unei republici democratice bazate pe legi şi înfiinţând un sistem al echilibrului şi controlului puterilor în stat, Părinţii Fondatori încercau să evite răul pe care şi ei, la fel ca filosofii din Antichitate, îl numeau *tiranie*. Părinţii Fondatori aveau în minte uzurparea puterii de către un

singur individ sau grup, ori sustragerea conducătorilor de la prevederile legii pentru atingerea unui interes propriu. O bună parte a dezbaterii politice ce a urmat în Statele Unite a avut ca temă tirania în cadrul societăţii americane: exercitată asupra sclavilor sau a femeilor, de exemplu.

Aşadar, consultarea istoriei ori de câte ori este periclitată ordinea politică este o tradiţie americană prin excelenţă. Dacă astăzi ne temem că experimentul american ar putea cădea pradă tiraniei, putem să urmăm exemplul Părinţilor Fondatori şi să reflectăm la istoria altor democraţii şi republici. Vestea bună este că putem găsi exemple mai recente şi mai relevante decât cele oferite de Roma şi Grecia antică. Vestea proastă este că istoria democraţiei moderne este marcată deopotrivă de declin şi de eşec. De când şi-au declarat coloniile americane independenţa faţă de o monarhie britanică pe care Fondatorii o considerau „tiranică”, istoria europeană a cunoscut trei episoade democratice de o importanţă crucială: cel de după Primul Război Mondial, din 1918, cel de după al Doilea Război Mondial, din 1945, şi cel de după căderea comunismului, din 1989. Multe dintre democraţiile constituite în aceste momente de cotitură au eşuat, în împrejurări care, din anumite puncte de vedere, se aseamănă cu cele în care ne aflăm şi noi astăzi.

Istoria ne poate familiariza cu anumite situaţii şi poate emite avertismente. La sfârşitul secolului XIX, la fel ca la sfârşitul secolului XX, extinderea comerţului global a dat naştere la aşteptări cu privire la progresul economic. La începutul secolului XX, la fel ca la începutul secolului XXI, aceste speranţe au fost puse la încercare de noi viziuni ale unei politici de masă, în care un conducător sau un partid pretindea că ar fi reprezentat în mod direct voinţa

A

poporului. În anii 1920 şi 1930, democraţiile europene au luat calea autoritarismului de dreapta şi a fascismului. În anii 1940, Uniunea Sovietică, înfiinţată în 1922, a reuşit să-şi impună modelul comunist în Europa. Istoria europeană a secolului XX ne dovedeşte că societăţile se pot nărui, că democraţiile se pot prăbuşi, că etica poate să dispară şi că oameni obişnuiţi se pot trezi stând pe marginea unor gropi comune, cu armele în mâini. Ne-ar fi extrem de folositor astăzi să înţelegem de ce s-au petrecut aceste lucruri.

Atât fascismul, cât şi comunismul au fost replici date globalizării: inegalităţilor reale şi palpabile pe care globalizarea le genera şi aparentei neputinţe a democraţiilor de a le face faţă. Fasciştii au respins raţiunea în numele voinţei, negând adevărul obiectiv în favoarea unui mit glorios formulat de nişte conducători care pretindeau că ar vorbi în numele poporului. Au dat un chip globalizării, susţinând că provocările complexe pe care le aducea cu sine erau rezultatul unei conspiraţii împotriva naţiunii. Fasciştii au deţinut puterea timp de vreo două decenii şi au lăsat în urmă o moştenire intelectuală intactă, care devine pe zi ce trece mai relevantă. Comuniştii au rămas la putere o perioadă mai lungă de timp, aproape şapte decenii în Uniunea Sovietică şi mai bine de patru decenii în cea mai mare parte a Europei de Est. Ei au propus un regim condus de o elită de partid disciplinată, cu o ideologie unică, ce avea să poarte societatea către un viitor sigur, conform unor legi aparent imuabile ale istoriei.

Am fi tentaţi să credem că moştenirea noastră democratică ne protejează automat de asemenea ameninţări. Acesta este însă un

reflex înşelător. De fapt, precedentul creat de Părinţii Fondatori ne cere să examinăm istoria pentru a înţelege în profunzime cauzele tiraniei şi a găsi răspunsul potrivit. Americanii din zilele de astăzi nu simt mai înţelepţi decât europenii care au văzut democraţia căzând pradă fascismului, nazismului sau comunismului în secolul XX. Singurul nostru avantaj este că putem învăţa din experienţa lor. Acum este momentul potrivit să facem acest lucru.

Această carte prezintă douăzeci de lecţii ale secolului XX, adaptate la realităţile de astăzi.

DESPRE TIRANIE

1

Să nu te supui anticipat

Mare parte din puterea pe care autoritarismul ajunge să o deţină îi este acordată de bunăvoie. În vremuri asemenea celor prezente, oamenii anticipează dorinţele viitoare ale unui guvern mai represiv, după care îi vin în întâmpinare din proprie iniţiativă. Un cetăţean care se adaptează astfel situaţiei îi arată de fapt puterii de stat cât de departe poate aceasta merge.

Obedienţa anticipativă este o tragedie politică. Poate că iniţial conducătorii nici nu au ştiut că cetăţenii ar fi fost dispuşi să renunţe la o anumită valoare sau un anume principiu. Poate că un nou regim nici nu a avut la început mijloacele directe de a-şi influenţa cetăţenii într-o anume direcţie. După alegerile din Germania din 1932, în urma cărora au ajuns la putere naziştii, sau alegerile din Cehoslovacia din 1946, soldate cu victoria comuniştilor, următorul pas dedsiv a fost obedienţa anticipativă. Pentru că atât în Cehoslovada, cât şi în Germania au existat suficienţi indivizi care să-şi ofere serviciile noilor

conducători, naziştii şi comuniştii şi-au dat seama că puteau efectua rapid o schimbare de regim radicală. Primele gesturi nechibzuite de supunere nu au mai putut fi apoi revocate.

La începutul anului 1938, Adolf Hitler, care la acel moment îşi asigurase deja puterea în Germania, ameninţa să anexeze învecinata Austrie. După ce cancelarul austriac a cedat presiunilor, obedienţa anticipativă de care au dat dovadă austriecii a fost cea care a decis soarta evreilor din Austria. Naziştii austrieci au arestat evrei şi i-au obligat să frece cu peria străzile oraşului pentru a înlătura simbolurile Austriei independente. Important de consemnat este şi faptul că până şi populaţia care nu nutrea convingeri naziste a privit aceste scene cu interes şi chiar cu amuzament. Naziştii care ţineau registre cu proprietăţile evreieşti au furat tot ce au putut. De reţinut este că şi restul populaţiei, oameni care nu erau nazişti, li s-a alăturat în acest jaf. După cum îşi amintea şi gânditoarea Hannah Arendt, „când trupele germane au invadat ţara, iar vecini ne-evrei au început să jefuiască locuinţele evreilor, evreii austrieci au început să se sinucidă”.

Obedienţa anticipativă a austriecilor din martie 1938 i-a arătat înaltei conduceri naziste cât de departe putea aceasta merge. În lima august a aceluiaşi an, la Viena, Adolf Eichmann a înfiinţat Biroul Central pentru Emigraţia Evreiască. În noiembrie 1938, urmând exemplul Austriei din martie, naziştii germani au organizat pogromul naţional cunoscut sub numele de *Kristallnacht*.

A

În 1941, când Germania a invadat Uniunea Sovietică, trupele SS au venit cu iniţiativa de a elabora metode de ucidere în masă fără să primească vreun ordin în acest

sens. Au intuit ce îşi doreau superiorii lor şi le-au arătat că acel lucru era posibil. Evenimentele care au urmat au întrecut chiar şi aşteptările lui Hitler.

Într-o primă fază, obedienţa anticipativă înseamnă adaptarea instinctivă, netrecută prin filtrul gândirii, la o nouă situaţie. Oare numai nemţii se fac vinovaţi de asemenea lucruri? Examinând atrocităţile comise de nazişti, psihologul Stanley Milgram de la Universitatea

Yale a dorit să demonstreze că un tip de personalitate deosebit de autoritară putea explica comportamentul nemţilor. Pentru a-şi testa teoria, a elaborat un experiment, dar nu a primit permisiunea de a-l pune în practică în Germania. Aşa că a efectuat experimentul în 1961, în clădirea Universităţii Yale – cam în aceeaşi perioadă în care Adolf Eichmann era judecat la Ierusalim pentru rolul jucat în Holocaust.

Milgram le-a spus subiecţilor săi (câţiva studenţi de la Yale şi locuitori din New Haven) că, în cadrul unui experiment, aveau să aplice şocuri electrice altor participanţi la acest exerciţiu. De fapt, oamenii cărora li se administrau şocurile electrice se aflau de cealaltă parte a unui geam şi erau de conivenţă cu Milgram, prefăcându-se doar că sufereau de pe urma şocurilor. Pe măsură ce subiecţii experimentului aplicau (ceea ce ei credeau a fi) şocuri electrice unor persoane care (credeau ei) participau la studiu, ei aveau parte de o privelişte îngrozitoare. Oameni pe care nu îi cunoşteau şi cu care nu aveau nimic de împărţit sufereau teribil – lovind cu pumnul în geamul de sticlă şi acuzând dureri de inimă. Chiar şi în aceste condiţii, majoritatea subiecţilor au ascultat instrucţiunile lui Milgram şi au continuat să aplice (ceea ce credeau a fi) şocuri de o intensitate tot mai mare până în momentul în care victimele se aflau, chipurile, la un pas de moarte.

Chiar şi cei care nu au mers până la capăt şi nu au luat parte la (aparenta) moarte a altor fiinţe umane au părăsit încăperea fără să se intereseze măcar de starea de sănătate a colegilor lor.

Milgram a înţeles că oamenii sunt incredibil de receptivi la reguli noi impuse într-un cadru nou. Au o înclinaţie surprinzătoare de a face rău şi de a ucide alţi oameni pentru un nou scop, în condiţiile în care o nouă autoritate le cere acest lucru. „Puterea supunerii era atât de mare, şi-a amintit Milgram, încât nici nu mai aveam de ce să mai repet experimentul şi în Germania”.

2

Să aperi instituţiile

Instituţiile sunt cele care ne ajută să ne păstrăm în limitele bunei-cuviinţe. Dar au nevoie şi de aportul nostru. Nu vorbi despre „instituţiile noastre”, dacă nu ţi le asumi, acţionând în numele lor. Instituţiile nu se protejează singure. Se prăbuşesc una după alta dacă nu sunt apărate de la bun început. Aşa că alege o instituţie de care îţi pasă – un tribunal, un ziar, o lege, un sindicat – şi ţine-i partea.

În general, avem tendinţa de a ne închipui că instituţiile vor face automat fată celor mai

directe atacuri. Aceasta a fost şi greşeala făcută de unii evrei germani după formarea guvernului nazist al lui Hitler. Pe 2 februarie 1933, de exemplu, un ziar de seamă dedicat evreilor germani a publicat un articol pe tema acestei încrederi oarbe:

Nu suntem de acord cu teoria conform căreia domnul Hitler şi prietenii săi, care acum au obţinut în sfârşit puterea pe care şi-o doreau de atâta timp, vor pune în practică planurile prezentate [în ziarele naziste]; nu îi vor priva dintr-odată pe evreii germani de drepturile lor

constituţionale şi nici nu îi vor închide în ghetouri sau abandona invidiei ori pornirilor criminale ale gloatei.

Nu pot face asta pentru că o serie de factori decisivi ţin sub control exerciţiul puterii… şi este evident că nu vor să meargă pe acest drum. În momentul în care un guvern acţionează în calitate de putere europeană, atitudinea generală este una de reflecţie etică asupra a ceea ce are mai bun şi de distanţare faţă de reactivarea unei poziţii ostile anterioare.

Iată părerea împărtăşită de mulţi oameni raţionali în 1933 – asemănătoare cu gândirea majorităţii oamenilor raţionali de astăzi. Greşeala este că plecăm de la premisa că liderii care au ajuns la putere pe cale instituţională nu au cum să schimbe sau să distrugă aceste instituţii – chiar şi în condiţiile în care au anunţat că vor face exact acest lucru. Uneori

9

revoluţionarii chiar intenţionează să distrugă dintr-odată toate aceste instituţii. Aceasta a fost abordarea bolşevicilor ruşi. Câteodată instituţiile sunt private de vitalitate şi utilitate, transformate într-un simulacru a ceea ce au fost cândva, ajungând mai degrabă să susţină noua ordine decât să i se opună. Este ceea ce au numit naziştii *Gleichschaltung*.

A

În mai puţin de un an, ordinea nazistă s-a consolidat. Până la sfârşitul lui 1933, Germania devenise un stat cu partid unic, în care toate instituţiile majore fuseseră subminate. În luna noiembrie a aceluiaşi an, autorităţile germane au organizat alegeri parlamentare (nu a existat niciun partid de opoziţie) şi un referendum (asupra unei chestiuni al cărei răspuns „corect” se ştia dinainte) pentru a confirma noua ordine. Chiar şi unii evrei germani au

votat aşa cum îşi doreau liderii naziştі, sperând că acest gest de loialitate îi va ajuta să se integreze în noul regim. Dar era o speranţă vană.

3

Să te fereşti de statul cu partid unic

Partidele care au schimbat ordinea în stat şi şi-au suprimat rivalii nu au fost omnipotente de la bun început. Au exploatat un moment istoric pentru a le face viaţa politică imposibilă rivalilor lor. Aşa că susţine sistemul multipartid şi apără regulile alegerilor democratice. Votează, cât mai poţi, la alegerile locale şi generale. Ia în calcul o candidatură.

Probabil că Thomas Jefferson nu a spus niciodată că „preţul libertăţii este vigilenţa perpetuă”, dar alţi americani ai vremii sigur au rostit aceste cuvinte. În zilele de astăzi, când ne gândim la această maximă, ne imaginăm propria noastră vigilenţă onestă, direcţionată înspre exterior, împotriva altor entităţi ostile şi necugetate. Considerăm că suntem un oraş aflat în vârful unei coline, un bastion al democraţiei, care scrutează orizontul pentru a depista ameninţări ce vin din afară. Însă înţelesul citatului era cu totul diferit: se referea la faptul că, având în vedere natura umană, democraţia americană trebuia apărată de *acei americani* care ar putea să profite de libertăţile pe care ea le oferă, provocându-i astfel sfârşitul. Cel care a spus că „preţul libertăţii este vigilenţa perpetuă” a fost abolиţionistul american Wendell Phillips. El a mai adăugat că „mana libertăţii populare trebuie culeasă zilnic, căci altfel va putrezi”.

Istoria democraţiei europene a confirmat aceste cuvinte înţelepte. Secolul XX a fost martorul unor încercări sincere de a extinde acest model şi a înfiinţa democraţii durabile. Cu toate acestea, democraţiile formate după

Primul Război Mondial (şi al Doilea) s-au prăbuşit adesea atunci când puterea a fost preluată de un partid unic printr-o combinaţie de alegeri constituţionale şi lovituri de stat. Un partid încurajat de un rezultat favorabil obţinut la alegeri sau motivat de ideologie, sau ambele, ar putea schimba sistemul din interior. Victoriile repurtate de fascişti, nazişti sau comunişti în cadrul alegerilor din anii 1930 sau 1940 au fost urmate de un amestec de spectacol public, represiune şi anihilarea opoziţiei, prin ceea ce a ajuns să fie cunoscut ca tactica „feliei de salam”. Majoritatea oamenilor nu mai gândeau limpede, unii au fost întemniţaţi, iar alţii depăşiţi de situaţie.

Eroul principal al unui roman scris de David Lodge spune că atunci când faci dragoste pentru ultima dată nu ai habar că o faci pentru ultima dată. La fel este şi cu alegerile. Unii dintre germanii care au votat pentru Partidul Nazist în 1932 fără îndoială că înţelegeau prea bine că acele alegeri ar fi putut să fie ultimele alegeri libere al căror rezultat avea să conteze, dar majoritatea nu era conştientă de acest lucru. Unii dintre cehii şi slovacii care au votat pentru Partidul Comunist Cehoslovac în 1946 şi-au dat probabil seama că votau de fapt pentru sfârşitul democraţiei, însă majoritatea îşi închipuia că avea să mai primească o şansă. Nu încape îndoială că ruşilor care au ieşit la urne în 1990 nici nu le trecea prin gând că acelea aveau să fie ultimele alegeri libere şi corecte din istoria ţării lor. Şi iată că, până în acest moment, acest lucru nu a fost dezminţit. Orice alegere poate fi ultima, sau cel puţin ultima din viaţa individului care iese la vot. Naziştii au rămas la putere până în 1945, când au pierdut războiul mondial, comuniştii cehoslovaci până la prăbuşirea sistemului lor, în 1989. Oligarhia rusă creată după alegerile din 1990 funcţionează în continuare şi

promovează o politică externă menită să distrugă democraţia din alte colţuri ale lumii.

Oare istoria tiraniei este valabilă şi pentru Statele Unite? Neîndoielnic aşa considerau americanii din trecut, cei care vorbeau despre „vigilenţa perpetuă”. Logica sistemului pe care aceştia l-au pus la punct se baza pe diminuarea consecinţelor imperfecţiunilor noastre reale, şi nu pe celebrarea unei perfecţiuni imaginare. Şi noi ne confruntăm, aşa cum au făcut-o şi grecii din Antichitate, cu problema oligarhiei – din ce în ce mai ameninţătoare în contextul globalizării, care acutizează diferenţele dintre bogaţi şi săraci. Acea stranie idee americană conform căreia a dona bani pentru campaniile electorale reprezintă libertate de expresie înseamnă că oamenii foarte bogaţi au un drept mai bine întemeiat la liberă exprimare şi, prin urmare, o putere mai mare de vot decât alţi cetăţeni. Credem că ne bucu

răm de un sistem al controlului şi echilibrului puterilor în stat, dar nu ne-am mai confruntat aproape niciodată cu o situaţie similară celei de azi: când partidul cu votul popular cel mai scăzut dintre cele două partide principale controlează toate pârghiile puterii la nivel federal, precum şi majoritatea instituţiilor legislative. Partidul care exercită un asemenea control propune foarte puţine politici care simt pe placul societăţii în ansamblul ei şi mai multe care simt în general nepopulare – şi, prin urmare, ori trebuie să se teamă de democraţie, ori să acţioneze pentru a-i diminua puterile.

O altă veche cugetare americană spunea că „tirania începe atunci când nu mai au loc alegeri anuale”. Oare peste câţiva ani o să vedem alegerile din 2016 cu aceiaşi ochi cu care privesc ruşii alegerile din 1990, cehii alegerile

din 1946 sau germanii alegerile din 1932? Dar, pentru moment, acest lucru depinde de noi. Trebuie muncit mult pentru a repara sistemul manipulării electorale, astfel încât fiecare cetăţean să aibă dreptul la un singur vot egal şi fiecare vot să poată fi numărat ca atare. Avem nevoie de buletine de vot pe suport de hârtie, pentru că acestea nu pot fi măsluite de la distanţă şi pot fi oricând re-numărate. Aceste iniţiative pot fi demarate la nivel local şi statal. Putem fi siguri că alegerile din 2018, presupunând că vor avea loc, vor fi un test pentru tradiţiile americane. Între timp însă avem multe de făcut.

4

Să îţi asumi responsabilitatea pentru cum se înfăţişează lumea

Simbolurile de astăzi prefigurează realitatea de mâine. Observă svasticile şi alte însemne ale urii. Nu-ţi îndepărta privirea şi nu te obişnui cu ele. Înlătură-le chiar tu şi devino astfel un exemplu şi pentru alţii.

Viaţa are valenţe politice, nu pentru că lumii îi pasă de sentimentele tale, ci pentru că lumea reacţionează la acţiunile tale. Cele mai neînsemnate alegeri ale noastre sunt în esenţa lor un fel de vot, căci de ele depinde organizarea de alegeri mai mult sau mai puţin libere şi corecte pe viitor. În politica de zi cu zi, cuvintele şi gesturile noastre, sau absenţa acestora, contează foarte mult. Câteva exemple extreme (dar şi mai puţin extreme) din secolul XX ne arată cum influenţează acestea mediul politic.

În Uniunea Sovietică aflată sub conducerea lui Iosif Stalin, agricultorii înstăriţi erau înfăţişaţi pe afişele de propagandă ca nişte porci – o dezumanizare care, într-un cadru rural, te trimite automat cu gândul la ideea de abator. Acest lucru se întâmpla la începutul anilor 1930,

când statul sovietic încerca să pună stăpânire pe zonele rurale şi să obţină capitalul necesar pentru o industrializare intensivă. Ţăranii care deţineau mai mult pământ sau mai multe vite decât alţii au fost primii care şi-au pierdut agoniseala. Un vecin portretizat drept porc era o persoană al cărei pământ ţi-l puteai însuşi. Dar şi cei care au acceptat şi urmat această logică au devenit la rândul lor victime. După ce i-au asmuţit pe ţăranii mai săraci împotriva celor mai avuţi, statul sovietic a confiscat pământul tuturor, integrându-l în noile cooperative agricole. Când a luat sfârşit colectivizarea, cea mai mare parte a ţărănimii sovietice a ajuns să moară de

A

foame. Între 1930 şi 1933, milioane de oameni din Ucraina, Kazahstanul şi Rusia aflate sub conducere sovietică au murit în condiţii îngrozitoare şi umilitoare. În timpul foametei, cetăţenii sovietici au ajuns să măcelărească trupuri neînsufleţite pentru a face rost de came de om.

În 1933, pe când foametea atingea apogeul în URSS, Partidul Nazist ajungea la putere în Germania. Căzând pradă euforiei victoriei, naziştii au încercat să organizeze un boicot al magazinelor evreieşti. La început această tentativă nu a avut succes. Dar tactica de a însemna cu vopsea magazinele ca „evreieşti” sau „ariene” a schimbat modul de gândire al nemţilor cu privire la micile afaceri de familie. Un magazin însemnat ca „evreiesc” nu avea viitor. Devenea ţinta unor gânduri pizmaşe. Cum proprietăţile erau însemnate în funcţie de etnie, invidia a ajuns să modeleze etica. Dacă magazinele puteau fi „evreieşti”, cum rămânea atunci cu restul companiilor sau proprietăţilor? Dorinţa de a-i vedea pe evrei dispăruţi, probabil suprimată la început, a prins aripi, alimentată fiind de lăcomie. Astfel,

germanii care au însemnat magazinele ca „evreieşti” au fost părtaşi la procesul prin care evreii chiar au ajuns să dispară – la fel ca oamenii care au asistat fără să facă nimic. Acceptarea unor astfel de însemne ca elemente ale peisajului urban a fost de la bun început un compromis făcut cu un viitor sângeros.

Poate că într-o bună zi ţi se va oferi prilejul să afişezi simboluri de loialitate. Asigură-te că aceste simboluri îi includ pe cetăţenii din jurul tău şi nu îi exclud. Chiar şi istoria insignelor purtate la rever nu este nici pe departe inocentă. În 1933, în Germania nazistă, oamenii purtau insigne pe care scria „DA” în timpul alegerilor şi referendumului care au confirmat statul monopartid. În Austria, în 1938, oameni care până atunci nu fuseseră nazişti au început să poarte insigne cu svastici. Un gest care nu poate părea nimic mai mult decât o manifestare de mândrie poate deveni o sursă de

A

excludere. În Cliropa anilor 1930 şi 1940, unii oameni au ales să poarte svastici, în vreme ce alţii au fost obligaţi să poarte steaua galbenă.

Istoria ultimilor ani de comunism, când nimeni nu mai credea în revoluţie, ne oferă o ultimă lecţie despre simboluri. Chiar şi în momentele în care cetăţenii sunt demoralizaţi şi nu vor decât să fie lăsaţi în pace, însemnele publice pot încă susţine un regim tiranic. Când comuniştii cehoslovaci au câştigat alegerile din 1946 şi şi-au asumat apoi puteri depline prin lovitura de stat din 1948, foarte mulţi cetăţeni cehoslovaci au fost cuprinşi de euforie. Trei decenii mai târziu, în 1978, scriitorul disident Václav Havel a scris *Puterea celor fără de putere*, volum în care a explicat cum putea continua să supravieţuiască un regim opresiv în ale cărui ţeluri şi ideologii nu mai credea decât o

mână de oameni. Analogia la care a recurs avea ca personaj central un vânzător de aprozar, care îşi pune în vitrina magazinului său un afiş cu lozinca „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!”

Vânzătorul nu este neapărat un susţinător al ideii exprimate în citatul din *Manifestul Comunist*. Aşază afişul în vitrina sa doar ca să-şi poată vedea de viaţa sa de zi cu zi, fără să intre în vizorul autorităţilor. Când restul lumii îi urmează exemplul, sfera publică se umple de însemne de loialitate, iar rezistenţa devine de neconceput. După cum scria Havel:

Ne-am dat seama că adevăratul înţeles al lozincii vânzătorului de la aprozar nu are nimic de-a face cu ceea ce transmite de fapt textul lozincii. Chiar şi aşa, înţelesul real este destul de evident şi logic pentru toată lumea, căci respectivul cod este bine-cunoscut tuturor: vânzătorul de la aprozar îşi declară loialitatea în singurul fel în care regimul îl poate înţelege; şi anume acceptând ritualul prescris, acceptând aparenţele ca fiind realitate, acceptând regulile deja stabilite ale jocului şi permiţând astfel continuarea jocului, permiţând de la bun început jocului să existe.

Şi ce se întâmplă, întreabă Havel, dacă nimeni nu mai joacă jocul?

5

Să respecţi etica profesională

Când conducătorii politici oferă un exemplu negativ, angajamentele individuale faţă de buna practică profesională sporesc în importanţă. Este greu să răstorni un stat de drept fără avocaţi sau să organizezi procese de faţadă fără judecători. Autoritarismul are nevoie de funcţionari supuşi, iar comandanţii lagărelor de concentrare caută oameni de afaceri interesaţi să cumpere

mână de lucru ieftină.

Înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, avocatul personal al lui Hitler era un individ pe nume Hans Frank. În 1939, când Germania a invadat Polonia, Frank a devenit guvernatorul general al Poloniei ocupate, o colonie germană în care au fost uciși milioane de evrei şi alţi cetăţeni polonezi. La un moment dat Frank s-a lăudat că nu erau suficienţi copaci pentru a se fabrica hârtia necesară pentru afişele de care avea să fie nevoie pentru a anunţa toate execuţiile. Frank susţinea că legea trebuia să slujească rasei, prin urmare ceea ce era aparent bine pentru rasă devenea automat şi lege. Cu argumente ca acesta, avocaţii germani se puteau autoconvinge că legile şi reglementările existau pentru a servi proiectelor de cucerire şi distrugere, şi nu pentru a sta în calea lor.

Cel pe care Hitler l-a ales să supravegheze anexarea Austriei, Arthur Seyss-Inquart, era un avocat care s-a aflat ulterior şi la comanda misiunii de ocupare a Ţărilor de Jos. Avocaţii erau, de departe, suprareprezentaţi printre comandanţii de *Einsatzgruppen*, unităţile operative speciale care au dus la îndeplinire uciderea în masă a evreilor, ţiganilor, elitelor poloneze, comuniştilor, persoanelor cu dizabilităţi şi a altora. Doctori germani (şi de alte naţionalităţi) au luat parte la îngrozitoarele experimente medicale din lagărele de concentrare. Oameni de afaceri de la I.G. Farben şi alte companii germane i-au exploatat pe prizonierii din lagărele de concentrare, pe evreii din ghetouri sau prizonierii de război. Funcţionari publici, de la miniştri şi până la secretari, au supravegheat şi consemnat toate acestea.

Dacă avocaţii ar fi respectat procedura şi nu ar fi executat oameni fără un proces echitabil, dacă doctorii şi-ar fi respectat jurământul de a nu opera fără acordul

pacientului, dacă oamenii de afaceri ar fi subscris la interzicerea sclaviei, dacă birocraţii ar fi refuzat să gestioneze documente privitoare la crime, atunci regimul nazist nu ar fi putut comite cu atâta uşurinţă atrocităţile cu care a intrat în istorie.

Profesiile pot genera forme de dialog etic care nu au cum să se lege între un individ singular şi un guvern greu accesibil. Dacă membrii unei profesii se reunesc într-un grup cu interese comune, cu proceduri şi reguli care îi obligă în permanenţă la un anume comportament, atunci pot câştiga încredere şi chiar o anume formă de putere. Etica profesională trebuie să ne ghideze cu precizie când ni se spune că ne aflăm într-o situaţie excepţională. Astfel, nu ar mai trebui să existe răspunsuri de genul „am urmat doar ordinele”. Însă dacă membrii profesiei confundă etica lor profesională cu o pornire de moment se pot trezi în situaţia în care fac sau spun lucruri pe care cu puţin timp înainte le-ar fi considerat de neconceput.

6

Să te temi de trupele paramilitare

Când oameni înarmaţi care au pretins întotdeauna că sunt împotriva sistemului încep să poarte uniforme şi să mărşăluiască purtând torţe şi imagini ale unui conducător, sfârşitul este aproape. Când trupele paramilitare care susţin un conducător, poliţia de stat şi armata se aliază, atunci sfârşitul a venit.

De cele mai multe ori, majoritatea guvernelor caută să monopolizeze violenţa. Dacă numai guvernul poate folosi forţa în mod legitim, iar folosirea ei este reglementată prin lege, atunci acele forme de manifestare ale politicii pe care noi le considerăm ca de la sine înţelese devin posibile. Este imposibil să organizezi alegeri democratice, să judeci un proces la tribunal, să redactezi

şi să aplici legi sau să administrezi orice altă afacere guvernamentală atunci când alte agenţii, dincolo de cele ce ţin de stat, pot recurge la violenţă. Tocmai din acest motiv, oameni şi partide care doresc să submineze democraţia şi statul de drept înfiinţează şi finanţează organizaţii violente care se implică în politică. Asemenea grupări pot lua forma unei aripi paramilitare a unui partid politic, a gărzii personale a unui politician anume sau a unor iniţiative cetăţeneşti formate aparent spontan, care sunt de obicei organizate de fapt de un partid sau de conducătorul acestuia.

A

În primă fază, grupările armate provoacă o degradare a ordinii politice, după care o modifică. Grupările violente de dreapta, precum Garda de Fier din România interbelică sau Crucea cu Săgeţi din Ungaria interbelică, şi-au intimidat rivalii. Batalioanele de asalt naziste au fost la început un fel de gardă de corp a cărei sarcină era să-i dea afară pe oponenţii lui Hitler din sălile în care ţineau mitingurile. În calitate de trupe paramilitare, cunoscute sub acronimele S şi SS, au creat un climat al fricii care a ajutat Partidul Nazist să câştige alegerile parlamentare din 1932 şi 1933. În anul 1938, trupele austriece SA au profitat rapid de absenţa obişnuitei autorităţi locale pentru a jefui, bate şi umili evrei, schimbând astfel regulile politicii şi pavând calea spre anexarea

Austriei de către nazişti. Trupele SS au fost cele care au pus bazele lagărelor germane de concentrare – zone aflate în afara legii, unde regulile obişnuite nu se aplicau. Pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial, trupele SS au extins acest climat al fărădelegii tipic lagărelor în statele europene aflate sub ocupaţie germană. SS a fost

iniţial o organizaţie aflată în afara legii, apoi a ajuns să se ridice deasupra legii şi, în final, să anihileze legea.

Întrucât guvernul federal american foloseşte mercenari în războaie, iar guvernele statelor americane plătesc corporaţii pentru administrarea închisorilor, folosirea forţei în Statele Unite este deja puternic privatizată. Dar un preşedinte care doreşte să îşi menţină, atât timp cât se află în funcţie, o gardă personală care pe parcursul campaniei sale electorale a folosit forţa împotriva protestatarilor este o noutate. Pe durata campaniei, preşedintele şi-a folosit garda personală pentru a-i ţine departe de mitingurile sale pe cei care i se opuneau. În plus, a încurajat publicul să-i îndepărteze pe cei care împărtăşeau alte opinii. De obicei, un oponent era mai întâi întâmpinat cu huiduieli, apoi cu scandări frenetice de „SUA, SUA”, după care era forţat să părăsească mitingul. Pe parcursul unei adunări organizate în timpul campaniei, candidatul la alegerile prezidenţiale a spus: „Au mai rămas nişte resturi.

Poate scoateţi resturile afară. Scoateţi resturile

afară”. Luându-i exemplul, mulţimea a încercat să se descotorosească de persoanele pe care le bănuiau că s-ar fi opus candidatului, strigând în continuare „SUA, SUA”. Candidatul a intervenit: „Nu este mai distractiv decât un miting obişnuit şi plictisitor? Mie mi se pare amuzant”. Această violenţă stârnită în rândurile mulţimii era menită să modifice atmosfera politică, şi chiar asta a făcut.

Pentru ca violenţa să poată transforma nu numai atmosfera, ci şi sistemul, controlul emoţiilor din timpul unui miting şi ideologia excluziunii trebuie încorporate în antrenamentul gărzilor înarmate. Acestea contestă mai întâi poliţia şi armata, după care se infiltrează în rândurile

poliţiei şi armatei şi în final transformă aceste instituţii.

7

Să cântăreşti bine lucrurile, dacă trebuie să porţi o armă

Dacă porţi o armă în serviciul public, atunci Dumnezeu să te binecuvânteze şi să te aibă în pază. Dar ţine minte că, în trecut, de multe ori răul a pornit de la poliţiştii şi soldaţii care într-o zi au comis fapte ilegale. Fii pregătit să spui nu.

De regulă, regimurile autoritare dispun de forţe speciale de poliţie pregătite să intervină pentru împrăştierea cetăţenilor care încearcă să protesteze, precum şi de o poliţie secretă de stat printre ale cărei sarcini se numără şi uciderea disidenţilor şi a indivizilor desemnaţi ca duşmani de stat. Putem observa că aceste poliţii secrete au fost profund implicate în marile atrocităţi comise în secolul XX, precum Marea Teroare a anilor 1937 – 1938 din Uniunea Sovietică şi Holocaustul din Germania nazistă în perioada 1941 – 1945. Cu toate acestea, am face o mare greşeală dacă ne închipuim că NKVD-ul sovietic sau SS-ul nazist ar fi acţionat fără niciun

9

sprijin. Fără susţinerea forţelor de poliţie obişnuite, şi câteodată a soldaţilor de rând, nu ar fi putut comite crime la o scală atât de mare.

Pe parcursul Marii Terori din Uniunea Sovietică, ofiţerii NKVD s-au făcut răspunzători de 682 691 de execuţii ale unor presupuşi inamici de stat, în mare parte ţărani sau membri ai minorităţilor naţionale. Poate că nicio altă instituţie poliţienească nu a fost mai centralizată şi mai disciplinată decât NKVD-ul acelei perioade. Crimele erau duse la bun sfârşit de o mână restrânsă de oameni, ceea ce însemna că anumiţi ofiţeri NKVD aveau mii de

crime politice pe conştiinţă. Chiar şi aşa, nu ar fi avut cum să ducă la bun sfârşit această campanie fără ajutorul forţelor locale de poliţie, al profesioniştilor din domeniul juridic şi al funcţionarilor publici din întreaga Uniune Sovietică. Marea Teroare a avut loc pe parcursul unei stări de excepţie, în care toţi poliţiştii erau obligaţi să se subordoneze NKVD-ului şi sarcinilor sale speciale. Poliţiştii nu au fost principalii făptaşi, dar au oferit un ajutor indispensabil.

Când ne gândim la Holocaust, ne imaginăm lagărul de concentrare de la Auschwitz şi o moarte mecanizată şi impersonală. Germanilor le-a fost foarte convenabil să-şi amintească astfel Holocaustul, pentru că puteau pretinde că majoritatea dintre ei nici nu ştia exact ce se întâmpla în spatele acelor porţi. De fapt, Holocaustul nu a început în lagărele de concentrare, ci în gropile comune din Europa de Est. Şi, într-adevăr, unii dintre comandanţii trupelor germane operative cunoscute ca *Einsatzgruppen*, care au înfăptuit o parte a crimelor, au fost judecaţi la Nürnberg, iar apoi în tribunalele Germaniei de Vest. Dar chiar şi aceste procese au minimalizat într-un fel amploarea crimelor. Nu numai comandanţii SS, ci şi miile de oameni care au ascultat de ordinele acestora au fost ucigaşi.

Iar acesta nu a fost decât începutul. La fiecare operaţiune de amploare din cadrul Holocaustului (mai bine de treizeci şi trei de mii de evrei ucişi în apropierea Kievului, mai mult de douăzeci şi opt de mii lângă Riga, şi aşa mai departe) au luat parte trupele regulate ale poliţiei germane. În final, poliţiştii au omorât mai mulţi evrei decât *Einsatzgruppen*. Mulţi dintre ei nici nu fuseseră special antrenaţi pentru această misiune. S-au trezit pe un teritoriu necunoscut, aveau ordine de respectat şi

A

nu voiau să pară slabi. În cazurile foarte rare în care au refuzat să ucidă evrei, nu au fost pedepsiţi.

Unii ucideau cu sânge rece, din convingere. Dar foarte mulţi se temeau să nu facă notă discordantă. Pe lângă dorinţa de a se conforma, mai existau şi alte motive. Însă dacă oamenii nu ar fi fost atât de dispuşi să se conformeze, marile atrocităţi nu s-ar fi putut comite.

8

Să ieşi în evidenţă

Cineva trebuie să o facă. Este uşor să mergi cu turma. Poate ţi se va părea ciudat să faci sau să spui ceva diferit. Dar n-ai să te bucuri niciodată de libertate dacă nu simţi şi această nelinişte. Aminteşte-ţi de Rosa Parks. În momentul în care reuşeşti să dai un exemplu, vraja statu-quo-ului este ruptă, şi te vor urma şi alţii.

După cel de-al Doilea Război Mondial, europenii, americanii şi alte popoare au creat mituri despre o vajnică rezistenţă împotriva lui Hitler. Însă în anii 1930, atitudinea dominantă era una de acomodare şi admiraţie. Până în 1940, majoritatea europenilor se împăcase deja cu aparent irezistibila putere a Germaniei naziste. Americani influenţi precum Charles Lindbergh s-au opus războiului cu naziştii sub sloganul „America First” („America înainte de toate”). Iar astăzi ni-i amintim şi îi admirăm pe cei care au fost consideraţi excepţia, pe cei excentrici sau chiar nebuni la vremea lor – cei care nu s-au schimbat, când lumea din jurul lor a făcut-o.

Cu mult timp înainte de al Doilea Război Mondial, foarte multe state europene abandonaseră democraţia în favoarea unei

9

A

forme sau alta de autoritarism de dreapta. În 1922,

Italia a devenit primul stat fascist, şi aliata militară a Germaniei. Ungaria, România şi Bulgaria au fost ademenite de Germania, care le-a promis teritorii şi legături comerciale, în martie 1938, niciuna dintre marile puteri nu a ridicat un deget când Germania a anexat Austria. În septembrie 1938, marile puteri – Franţa, Italia şi Marea Britanie, la acel moment condusă de Neville Chamberlain – chiar au cooperat cu Germania nazistă la împărţirea

A

Cehoslovaciei. În vara lui 1939, Uniunea Sovietică s-a aliat cu Germania nazistă, iar Armata Roşie i s-a alăturat *Wehrmacht-ulxn* la invazia Poloniei. Guvernul polonez a ales să lupte, activând acorduri care au antrenat Marea Britanie şi Franţa în război. Germania, căreia Uniunea Sovietică îi furniza alimente şi combustibil, a invadat şi a ocupat rapid Norvegia, Olanda, Belgia şi chiar şi Franţa în primăvara lui 1940. Soldaţii trupelor expediţionare britanice rămaşi pe continent au fost evacuaţi de la Dunkerque la sfârşitul lui mai şi începutul lui iunie 1940.

În mai 1940, când Winston Churchill a fost ales prim-ministru, Marea Britanie era singură. Britanicii nu câştigaseră bătălii importante şi nu aveau aliaţi care să conteze. Intraseră în

9

război să susţină Polonia, o cauză ce părea pierdută. Germania nazistă şi aliatul ei sovietic dominau continentul. Uniunea Sovietică invadase Finlanda în noiembrie 1939, demarându-şi atacul prin bombardarea capitalei Helsinki. Exact după venirea lui Churchill la putere, Uniunea Sovietică a ocupat şi anexat cele trei state baltice, Estonia, Letonia şi Lituania. Statele Unite nu intraseră în război.

Adolf Hitler nu nutrea vreo animozitate deosebită

faţă de englezi sau imperiul lor. De fapt chiar îşi imagina că lumea avea să fie împărţită în două sfere de influenţă. Se aştepta ca Churchill să-i accepte termenii după căderea Franţei. Însă acesta nu a făcut-o. Le-a declarat chiar francezilor: „Indiferent ce veţi face, noi vom continua să luptăm la infinit”.

În iunie 1940, Churchill a declarat în faţa parlamentului britanic că „bătălia Marii Britanii este pe cale să înceapă”. Forţele aeriene germane, *Luftwaffe*, au început să bombardeze oraşele britanice. Hitler credea că atacul avea să-l forţeze pe Churchill să semneze un armistiţiu, dar se înşela. Ulterior, Churchill a descris campania aeriană ca pe „o perioadă în care era la fel de bine să mori sau să trăieşti”. A vorbit despre „temperamentul optimist şi imperturbabil al Marii Britanii, pe care avea onoarea să-l exprime”. De fapt, el însuşi a contribuit la autodefinirea britanicilor ca un popor mândru, care făcea faţă cu calm răului. Alţi politicieni s-ar fi bazat pe susţinerea opiniei publice britanice pentru a pune capăt războ

putut. În schimb, Churchill a luptat, a fost o sursă de inspiraţie pentru alţii şi a câştigat. Forţele Aeriene Regale (inclusiv două escadroane poloneze şi câţiva piloţi străini) au ţinut piept *Luftwaffe*. Fără deţinerea controlului asupra spaţiului aerian, nici măcar Hitler nu-şi putea imagina un război amfibiu împotriva Marii Britanii.

Churchill a făcut ceea ce alţii nu au reuşit, în loc să cedeze anticipat, l-a forţat pe Hitler să-şi schimbe planurile. Principala strategie a nemţilor fusese aceea de a elimina orice rezistenţă care putea veni dinspre Vest, pentru a invada ulterior (şi a trăda astfel) Uniunea Sovietică şi a-i coloniza teritoriile apusene. În iunie 1941,

în condiţiile în care Marea Britanie era încă angrenată în război, Germania şi-a atacat aliatul sovietic.

Acum Berlinul trebuia să lupte pe două fronturi, iar Moscova şi Londra au intrat

A

dintr-odată într-o alianţă neprevăzută. În decembrie 1941, Japonia a bombardat baza navală americană de la Pearl Uarbour din Hawaii, iar Statele Unite au intrat la rânA

dul lor în război. În acel moment, Moscova, Washington şi Londra au format o coaliţie

A

extraordinară şi invincibilă. împreună, şi cu sprijinul multor alţi aliaţi, aceste trei mari puteri au câştigat al Doilea Război Mondial. Dar dacă Churchill nu ar fi menţinut Marea

9

Britanie în război în 1940, războiul aşa cum a fost el nu ar mai fi existat.

Churchill a spus că istoria avea să fie binevoitoare cu persoana lui, pentru că intenţiona să o scrie chiar el. Cu toate acestea, în vastele sale memorii şi jurnale, şi-a descris propriile decizii ca vorbind de la sine, şi a acordat meritul pentru luarea acestora poporului britanic şi aliaţilor ţării sale. Astăzi, acţiunile lui Churchill ni se par fireşti şi corecte. Dar, la momentul respectiv, pentru deciziile luate, a trebuit să iasă în evidentă.

*

Nu încape îndoială că Marea Britanie se afla în acest război doar pentru că polonezii, prin conducătorii lor, aleseseră să lupte în septembrie 1939. Rezistenţa poloneză armată a fost înfrântă în luna octombrie a aceluiaşi

A

an. În 1940, în capitala poloneză Varşovia, adevăratul chip al ocupaţiei germane devenise evident.

Teresa Prekerowa urma să termine liceul în acel an. Familia ei îşi pierduse averea, confiscată de germani, şi fusese nevoită să se mute la Varşovia, unde închinase o casă. Tatăl ei fusese arestat, iar unul dintre unchii ei ucis în luptă. Doi dintre fraţii ei se aflau în lagărele germane de prizonieri de război. Chiar şi Varşovia fusese grav afectată de pe urma unei campanii aeriene germane, în urma căreia muriseră circa douăzeci şi cinci de mii de oameni.

Teresa, o femeie foarte tânără, s-a făcut remarcată printre prietenii şi rudele ei datorită felului în care a reacţionat la aceste orori. Într-un moment în care era perfect normal să te gândeşti doar la tine, ea s-a gândit la alţii. La sfârşitul anului 1940, germanii au început să ridice ghetouri în teritoriile poloneze ocupate. În lima octombrie, evreilor din Varşovia şi regiunea învecinată li s-a cerut să se mute într-un anume cartier al oraşului. Unul dintre fraţii Teresei se împrietenise cu o tânără evreică şi familia acesteia înainte de război. Acum Teresa observa că oamenii priveau tăcuţi cum prietenii lor evrei începeau să dispară din vieţile lor.

Fără să spună nimic familiei şi asumându-şi un mare risc, Teresa a ales să intre de nenumărate ori în ghetoul din Varşovia la sfârşitul anului 1940, aducând alimente şi medicamente atât evreilor pe care îi cunoştea, cât şi necunoscuţilor. Până la sfârşitul anului, a convins-o pe prietena fratelui său să părăsească ghetoul. În 1942, Teresa i-a ajutat pe părinţii şi fratele fetei să fugă şi ei. În acea vară, nemţii au demarat aşa-numita „Mare Acţiune”, deportând în jur de 265 040 de evrei la fabrica morţii de la Treblihka şi omorând alţi 10 380 chiar în ghetou. Teresa a salvat o familie de la o moarte sigură.

Ulterior, Teresa Prekerowa a devenit cronicar al Holocaustului, scriind despre ghetoul din Varşovia şi despre alţi oameni care au ajutat evrei. Dar a preferat să nu scrie despre ea însăşi. Mult mai târziu, când i s-a cerut să povestească despre propria-i persoană, a spus că acţiunile ei fuseseră perfect normale. Din perspectiva noastră, ceea ce a făcut ni se pare excepţional. A ieşit în evidenţă.

9

Să te porţi frumos cu limba noastră

Evită să repeţi expresii pe care le foloseşte toată lumea. Găseşte-ţi un fel propriu de a vorbi, chiar dacă vrei să transmiţi acelaşi lucru pe care îl spune restul lumii. Fă un efort şi distanţează-te de internet. Citeşte cărţi.

Victor Klemperer, un savant de origine evreiască, şi-a folosit pregătirea filologică pentru a combate propaganda nazistă. A observat că limbajul folosit de Hitler respingea opoziţia legitimă: *Poporul* însemna întotdeauna unii oameni şi nu alţii (şi preşedintele foloseşte termenul în acest fel), confruntările erau întotdeauna *lupte* (preşedintele le numeşte *victorii*) şi orice încercare a oamenilor liberi de a înţelege lumea de altă manieră era o *defăimare* a liderului (sau, aşa cum spune preşedintele, *o calomnie*.)

Politicienii contemporani alimentează televiziunile cu clişeele lor, şi chiar şi cei care vor să exprime o părere contrară ajung să le repete. Televiziunea pretinde a contesta limbajul politic prin transmiterea de imagini, dar succesiunea cadrelor poate umbri claritatea. Totul se întâmplă repede, dar de fapt nu se întâmplă nimic. Fiecare reportaj de ştiri este „de ultimă oră”, *breaking news*, până când este înlocuit cu următorul. Suntem în permanentă loviţi de valuri, dar nu vedem niciodată oceanul.

Efortul de a defini forma şi semnificaţia evenimentelor necesită termeni şi concepte care ne scapă când suntem captivaţi de stimuli vizuali. Câteodată a te uita la ştirile televizate este aproape echivalent cu a privi pe cineva care la rândul lui se uită la un tablou. Am ajuns să credem că această transă colectivă este normală. Treptat am ajuns să-i cădem pradă.

Cu mai bine de jumătate de secol în urmă, romanele clasice despre totalitarism avertizau cu privire la dominaţia marilor ecrane, suprimarea cărţilor, îngustarea vocabularului şi dificultăţile de gândire asociate cu acestea. În romanul *Fahrenheit 451* scris de Ray Bradbury şi publicat în 1953, pompierii găsesc şi incinerează cărţi în timp ce majoritatea cetăţenilor se uită la emisiunile interactive de la televizor, în romanul *1984* al lui George Orwell, publicat în 1949, cărţile sunt interzise şi televizorul are un dublu rol, permiţând guvernului să

A

supravegheze tot timpul cetăţeanul. În *1984*, limbajul folosit de mijloacele de comunicare vizuale este foarte limitat, pentru ca publicul să nu mai dispună de conceptele necesare pentru a se gândi la prezent, a-şi aminti trecutul şi a lua în calcul viitorul. Unul dintre proiectele regimului este cel de a limita şi mai mult vocabularul, eliminând din ce în ce mai multe cuvinte cu fiecare ediţie a dicţionarului oficial.

9 9

A petrece timp în faţa ecranului poate că este de neevitat, dar această lume bidimensională nu are prea mult sens dacă nu ne putem baza pe un arsenal mental pe care l-am căpătat din altă parte. Când repetăm aceleaşi cuvinte şi expresii folosite zi de zi în media, acceptăm absenţa unui cadru mai larg. Pentru a dispune de un

asemenea cadru avem nevoie de mai multe concepte, şi ca să avem mai multe concepte, trebuie să citim. Aşa că scoate ecranele din cameră şi înconjoară-te de cărţi. Personajele din romanele lui Orwell şi Bradbury nu au putut face acest lucru – dar noi încă putem.

Ce să citim? Orice roman bun ne sporeşte capacitatea de a evalua situaţii ambigue şi de a judeca intenţiile altora. Potrivite pentru acest moment ar putea fi *Fraţii Karamazov* de Fiodor Dostoievski sau *Insuportabila uşurătate a fiinţei* a lui Milan Kundera. Poate că romanul lui Sinclair Lewis, *Asta nu se poate întâmpla aici* nu este tocmai o operă artistică extraordinară; *Complotul împotriva Americii* al lui Philip Roth este un roman mai reuşit. Un roman cunoscut de milioane de tineri americani, care ne oferă o descriere a tiraniei şi rezistenţei, este *Harry Potter şi Talismanele Morţii* al lui J.K. Rowling. Dacă tu, prietenii sau copiii tăi nu aţi înţeles astfel prima dată când l-aţi citit, atunci merită o nouă lectură.

Unele dintre textele politice şi istorice care alimentează argumentele de mai sus simt: *Politica şi limba engleză* de George Orwell (1946); *Limbajul celui de-al Treilea Reich* de Victor Klemperer (1947); *Originile totalitarismului* de Hannah Arendt (1951); *Omul revoltat* de Albert Camus (1951); *Gândirea captivă* de Czesław Miłosz (1953); *Puterea celor fără de putere* de Václav Havel (1978); *Cum să fii un socialist-liberal-conservator* de Leszek Kołakowski (1978); *Foloasele prigoanei* de Timothy Garton Ash (1989); *Povara responsabilităţii* de Tony Judt (1998); *Oameni obişnuiţi* de Christopher Browning (1992); şi *Nimic nu este adevărat şi totul este posibil* de Peter Pomerantsev (2014).

Creştinii s-ar putea întoarce la cartea fundamentală, care, ca întotdeauna, este de mare actualitate. Iisus a

predicat că „mai lesne este a trece cămila prin urechile acului decât să intre bogatul în împărăţia lui Dumnezeu”. Trebuie să fim modeşti „căci oricine se înalţă pe sine se va smeri, iar cel ce se smereşte pe sine se va înălţa”. Şi bineînţeles că trebuie să ne preocupe ce este adevărat şi ce nu. „Şi veţi cunoaşte adevărul, iar adevărul vă va face liberi”.

10

Să crezi în adevăr

Să renunţi la fapte înseamnă să renunţi la libertate. Dacă nimic nu este adevărat, atunci nimeni nu poate critica puterea, pentru că nu avem niciun temei să o facem. Dacă nimic nu este adevărat, atunci totul este spectacol. Cel mai mare portofel plăteşte pentru cele mai orbitoare lumini.

Cedezi în faţa tiraniei în momentul în care refuzi să mai înţelegi diferenţa dintre ce vrei să auzi şi ce se întâmplă de fapt. Acest abandon al realităţii îţi poate da un sentiment plăcut, ţi se poate părea firesc, dar rezultatul este moartea ta ca individ – şi, în consecinţă, prăbuşirea oricărui sistem politic bazat pe individualism. După cum au remarcat şi cei care au studiat totalitarismul, precum Victor Klemperer, adevărul poate muri în patru feluri, iar noi am asistat de curând la toate.

În primul rând, printr-o ostilitate evidentă faţă de realitatea verificabilă, respectiv prin prezentarea unor invenţii şi minciuni drept adevăruri. Preşedintele face acest lucru pe scară largă şi într-un ritm susţinut. O analiză a discursurilor sale din timpul campaniei din 2016, a scos la iveală faptul că circa 78 la sută din lucrurile susţinute de preşedinte erau neadevărate. Procentajul este atât de ridicat, încât afirmaţiile corecte par să fie de fapt nişte scăpări nedorite pe drumul către ficţiune totală.

Procesul de degradare a realităţii în care trăim este primul pas spre crearea unui contra-univers fictiv.

Adevărul mai poate muri prin incantaţiile şamanilor. După cum nota şi Klemperer, stilul fascist se bazează pe „repetiţii nesfârşite”, menite să transforme fictivul în plauzibil şi gestul criminal într-unul dezirabil. Folosirea sistematică a poreclelor de genul „Lyin Ted” (Ted Mincinosul) sau „Crooked Hillary” (Hillary Necinstita) scot la iveală anumite trăsături de caracter care i s-ar potrivi mai degrabă preşedintelui. Cu toate acestea, prin repetiţii brutale, pe Twitter, preşedintele a reuşit să transforme indivizi în stereotipuri, despre care oamenii au început apoi să vorbească. La mitinguri, scandarea neîntreruptă a sloganurilor „Build that wall” (Ridicaţi zidul) sau „Lock her up” (La zdup cu ea) nu viza lucruri concrete pe care intenţiona să le facă preşedintele, însă grandilocvenţa cu care erau rostite a dus la stabilirea unei legături între acesta şi publicul său.

Al treilea mod în care poate muri adevărul este prin gândirea magică, sau îmbrăţişarea deschisă a contradicţiei. În campania sa, preşedintele a promis reducerea impozitelor pentru toată lumea, lichidarea datoriei naţionale şi mărirea bugetului acordat politicilor sociale şi apărării naţionale. Aceste promisiuni se bat cap în cap. Este ca şi cum un fermier ar spune că ia un ou din coteţ pentru a-l fierbe şi a-l servi la masă soţiei sale, dar şi pentru a-l găti copiilor săi şi a-l înapoia mai apoi neatins în coteţ şi a privi puiul cum iese din găoace.

Acceptarea acestor neadevăruri atât de evidente presupune o abandonare flagrantă a raţiunii. Relatările lui Klemperer, care ne-a descris cum şi-a pierdut prietenii în Germania anului 1933 în urma unor discuţii pe tema gândirii magice, ne par straniu de verosimile în zilele de

astăzi. Unul dintre foştii săi studenţi l-a implorat: „Trebuie să daţi frâu liber sentimentelor şi să vă concentraţi întotdeauna pe măreţia Führerului, mai degrabă decât pe senzaţia de disconfort care vă încearcă în prezent”. Doisprezece ani mai târziu, după toate atrocităţile comise, la sfârşitul unui război pe care Germania îl pierduse în mod evident, un soldat cu membrele amputate i-a spus lui Klemperer că Hitler „nu a minţit niciodată. Eu cred în Hitler”.

Al patrulea mod prin care poate muri adevărul este credinţa prost plasată. Aceasta are la bază acele afirmaţii auto-divinizatoare ale preşedintelui, care declara: „Doar eu pot rezolva

A

acest lucru” sau „Eu sunt vocea voastră”. În momentul în care credinţa se pogoară din ceruri pe pământ în acest fel, nu mai rămâne loc pentru micile adevăruri ale discernământului şi experienţei individuale. Ceea ce îl îngrozea pe Klemperer era faptul că această transformare părea permanentă. Odată ce adevărul devine dogmatic şi nu empiric, dovezile nu mai au nicio relevanţă. La sfârşitul războiului, un muncitor i-a spus lui Klemperer că „să înţelegi e inutil, trebuie să ai credinţă. Eu cred în Führer”.

Eugen Ionescu, marele dramaturg român, şi-a văzut prietenii căzând pe rând pradă magiei limbajului fascist în anii 1930. Această experienţă l-a inspirat să scrie în anul 1959 piesa de teatru absurd *Rinocerii*, în care cei care cădeau victimă propagandei erau transformaţi în nişte creaturi uriaşe cu coame. Ionescu a scris următoarele despre experienţa sa personală:

Profesori universitari, studenţi şi intelectuali, toţi luau calea nazismului, devenind membri ai Gărzii de Fier,

unul câte unul.

La început bineînţeles că nu erau nazişti. Circa cincisprezece prieteni de-ai noştri obişnuiau să se întâlnească pentru a discuta şi a încerca să găsească contraargumente.

Nu era uşor... Din când în când, unul dintre prietenii noştri spunea: „Nu sunt de acord cu ei, acest lucru este sigur, dar trebuie să le accept anumite puncte de vedere, spre exemplu, evreii...” etc... Iar acesta era un simptom. Trei săptămâni mai târziu, respectivul individ devenea nazist. Era prins în mecanism, accepta totul, devenea rinocer. Spre sfârşit, doar trei sau patru dintre noi am mai rămas pe baricade.

Scopul lui Ionescu era să ne ajute să înţelegem cât de bizară este de fapt propaganda, dar cât de normală ajunge să li se pară celor care îi cad pradă. Folosind imaginea absurdă a rinocerului, Ionescu încerca să şocheze lumea, să facă populaţia să înţeleagă ciudăţenia situaţiei.

Rinocerii bântuie savanele noastre neurologice. În zilele acestea ne preocupă foarte mult un concept pe care îl denumim „post-adevăr” şi avem tendinţa să credem că dispreţul acestuia faţă de faptele cotidiene sau construcţia unor realităţi alternative de care se face răspunzător sunt un element nou sau postmodern. Cu toate acestea, puţine sunt aspectele pe care George Orwell nu le-a descris cu şapte decenii în urmă prin conceptul de „dublu-gândit”. La baza acestui concept se află ideea că post-adevărul readuce în prezent exact atitudinea fascistă faţă de adevăr – din acest motiv, nimic din lumea noastră de azi nu i-ar surprinde pe Klemperer şi Ionescu.

Fasciştii dispreţuiau micile adevăruri ale existenţei cotidiene, adorau sloganurile care sunau ca incantaţiile unei noi religii şi preferau miturile imaginative istoriei sau

jurnalismului. Foloseau noile mijloace de comunicare în masă, la vremea respectivă radioul, pentru a transmite acea fanfară a propagandei care trezea sentimente înainte ca oamenii să aibă timp să raţioneze. Iar în zilele de astăzi, exact ca atunci, foarte mulţi oameni au confundat credinţa într-un conducător plin de tare cu adevărul despre lumea în care trăim cu toţii. Post-adevărul este prefascism.

11

Să investighezi

Judecă singur şi încearcă să înţelegi ce se întâmplă. Petrece mai mult timp citind articole ample. Finanţează jurnalismul de investigaţie, abonându-te la presa scrisă. Dă-ţi seama că o bună parte din ce găseşti pe internet se află acolo pentru a-ţi face rău. Află care sunt site-urile care investighează campaniile de propagandă (unele dintre acestea sunt străine). Asumă-ţi responsabilitatea pentru ceea ce comunici cu alţii.

*

„Ce este adevărul?” Câteodată lumea îşi pune această întrebare tocmai din refuzul de a lua atitudine. Cinismul general afişat ne dă sentimentul că suntem la modă, diferiţi de cei din jurul nostru, chiar şi când ne cufundăm într-o mare a indiferenţei alături de concetăţenii noştri. Ceea ce te defineşte ca individ este tocmai capacitatea de a discerne faptele, şi suntem o societate datorită încrederii noastre colective în adevărurile universal acceptate. Individul care investighează este în acelaşi timp un cetăţean care clădeşte. Conducătorul căruia nu îi simt pe plac cei care investighează este un potenţial tiran.

Pe parcursul campaniei sale, preşedintele a susţinut prin intermediul unei platforme ruseşti de propagandă că „presa [americană] a fost incredibil de necinstită”. A

interzis accesul multor reporteri la mitingurile sale şi a insuflat în repetate rânduri publicului ură faţă de jurnalişti. Asemenea conducătorilor regimurilor autoritare, preşedintele a promis să suprime libertatea de expresie prin legi care să nu permită criticile. Asemenea lui Hitler, preşedintele a folosit termenul de *minciuni* pentru a descrie acele afirmaţii care nu îi erau pe plac şi a prezentat jurnalismul ca pe o campanie menită să-l discrediteze. Preşedintele se afla în termeni ceva mai prieteneşti cu internetul, sursa sa informaţii eronate pe care le difuza către milioane de oameni.

A

În 1971, analizând minciunile care circulau în Statele Unitedespre războiul din Vietnam, gânditoarea Hannah Arendt a găsit consolare în puterea inerentă a faptelor de a birui neadevărurile într-o societate liberă: „În împrejurări normale, mincinosul este înfrânt de realitate, căci pentru realitate nu există substitut; indiferent cât de extins ar fi ţesutul neadevărului pe care îl are de oferit mincinosul experimentat, niciodată nu va fi suficient de extins, chiar dacă acesta apelează la ajutorul calculatoarelor, pentru a acoperi infinitatea de fapte reale”. Partea cu calculatoarele nu mai este valabilă.

A

În alegerile prezidenţiale din 2016, lumea bidimensională a internetului a fost mult mai importantă decât universul tridimensional al contactului uman. Oamenii care mergeau din uşă în uşă pentru a face campanie electorală se loveau de cetăţeni americani surprinşi, care clipeau derutaţi, dându-şi seama că trebuiau să vorbească despre politică cu un om în came şi oase, în loc să-şi vadă părerile confirmate prin postări pe Facebook. În universul bidimensional al internetului, au

apărut noi colectivităţi, ce nu pot fi văzute la lumina zilei – triburi cu concepţii distincte asupra lumii, predispuse manipulărilor. (Şi există, într-adevăr, o conspiraţie pe care o poţi găsi în mediul Online: aceea de a te menţine în permanenţă online, în căutare de conspiraţii.)

Avem nevoie de presa scrisă pentru ca articolele să fie aşternute argumentat pe hârtie şi să pătrundă în minţile noastre. Ce înseamnă când preşedintele spune, de exemplu, că locul femeilor este „acasă", că sarcina este un „inconvenient", că mamele nu performează „100%" la locul de muncă, că femeile ar trebui pedepsite dacă avortează, că femeile sunt „îngălate", când le compară cu „porci" sau „câini" şi când afirmă că este în regulă să fie hărţuite sexual? Ce semnificaţie are faptul că şase dintre companiile deţinute de preşedinte au dat faliment şi că întreprinderile lui au fost finanţate prin infuzii misterioase de bani lichizi veniţi de la entităţi din Rusia şi Kazahstan? Putem afla aceste lucruri din varii canale. Însă când le aflăm privind la un ecran, tindem să ne lăsăm purtaţi de val, furaţi de logica spectacolului. Când auzim de un scandal, ecranul nu face decât să ne amplifice apetitul pentru următorul. Odată ce la un nivel subliminal acceptăm că ne uităm la un *reality show* în loc să ne gândim la viaţa reală, niciuna dintre aceste imagini nu-i mai poate dăuna preşedintelui din punct de vedere politic. *Reality show-ul* trebuie să devină mai dramatic cu fiecare episod. Dacă am găsi o înregistrare video în care preşedintele ar dansa căzăceşte pe bătăile din palme ale lui Putin, probabil că data viitoare am cere să vedem acelaşi lucru, cu preşedintele îmbrăcat în costum de urs şi ţinând ruble în gură.

Presa scrisă, de calitate, ne permite să reflectăm la însemnătatea, atât pentru noi înşine, cât şi pentru ţara

noastră, a ceea ce altfel ar putea părea frânturi disparate de informaţii. Oricine poate re-posta un articol, dar cercetarea prealabilă a unui anumit subiect şi relatarea acestuia presupun o muncă grea.

A

pentru care este nevoie de timp şi bani. Înainte să iei în râs „media *mainstream*", adu-ţi aminte că nu mai este de mult *mainstream*. Ridiculizarea este, în schimb, *mainstream* şi facilă, în vreme ce jurnalismul adevărat este critic şi profund. Aşa că încearcă tu, de unul singur, să scrii un articol adevărat, pentru care chiar să munceşti în lumea reală: să călătoreşti, să realizezi interviuri şi să menţii relaţii cu sursele, să cercetezi registre oficiale, să verifici toate informaţiile, să scrii şi să revizuieşti ciorne. Să faci toate acestea contra cronometru. Dacă

A

descoperi că îţi place, atunci fă-ţi un blog. Între timp apreciază-i pe cei care chiar trăiesc din asta. Jurnaliştii nu sunt perfecţi, la fel cum nici oamenii care au alte profesii nu pot fi perfecţi. Dar munca oamenilor care respectă etica jurnalistică este de o calitate net superioară celor care o abandonează.

Ni se pare normal să plătim pentru serviciile prestate de un mecanic sau un instalator, dar cerem ca ştirile să fie gratuite. Dacă nu am mai plăti instalatorii sau mecanicii auto, atunci nu ne-am mai aştepta să avem apă sau să conducem maşini. De ce să ne formăm atunci părerile politice fără a investi nimic? Primim lucrurile pentru care plătim.

Dacă, într-adevăr, căutăm faptele, atunci internetul ne oferă puterea de invidiat de a le transmite mai departe. Personalităţile despre care am vorbit în această carte nu au avut aşa ceva la dispoziţie. Leszek Kołakowski, marele

filosof şi istoric polonez ale cărui cuvinte au dat motoul acestei cărţi, şi-a pierdut catedra de la Universitatea din Varşovia pentru că a vorbit împotriva regimului comunist. Apoi nu şi-a mai putut publica lucrările. Primul citat din volumul de faţă, aparţinând lui Hannah Arendt, este dintr-un pamflet intitulat *Noi, refugiaţii*, o realizare miraculoasă pentru cineva care a scăpat de un regim nazist brutal. O minte sclipitoare ca a lui Victor Klemperer, profund admirat în zilele de astăzi, a intrat în istorie doar pentru că s-a încăpăţânat să ţină un jurnal secret în timpul regimului nazist. Pentru el, jurnalul era singura cale de a se menţine în viaţă: „Jurnalul era sursa mea de echilibru, fără de care m-aş fi prăbuşit de o mie de ori".

Václav Havel, cel mai important dintre disidenţii comunişti ai anilor 1970, şi-a dedicat cel mai cunoscut eseu, *Puterea celor fără de putere*, unui filosof care a murit la scurt timp după ce a fost interogat de poliţia secretă comunistă cehoslovacă. În Cehoslovacia comunistă, cele câteva exemplare ale acestui pamflet, au circulat în mod ilegal, printr-o practică pe care est-europenii momentului o numeau, inspirându-se de la disidenţii ruşi, *samizdat*.

„Dacă principalul pilon al sistemului este să trăieşti o minciună, scria Havel, atunci nu este surprinzător că principala ameninţare la adresa sistemului este adevărul". Din moment ce în epoca internetului suntem toţi editori, fiecare dintre noi poartă o răspundere personală pentru ceea ce înseamnă adevărul în spaţiul public. Dacă ne dorim cu adevărat să căutăm faptele, atunci fiecare dintre noi poate revoluţiona într-o oarecare măsură felul în care funcţionează internetul.

Dacă verifici informaţia pe cont propriu, nu vei trimite ştiri false altora. Dacă alegi să urmăreşti reporteri în care ai motive să ai încredere, poţi să le transmiţi şi

altora ce ai aflat. Dacă re-postezi doar contribuţiile persoanelor care chiar au respectat regulile jurnalistice, atunci există mai puţine şase să-ţi perverteşti mintea interacţionând cu boţi şi troli.

În momentul în care publicăm neadevăruri, nu vedem gândurile celor pe care îi rănim, dar asta nu înseamnă că nu facem rău. Gândeşte-te că e ca şi cum ai şofa. Probabil că nu-l vezi pe celălalt şofer, dar ştii că nu trebuie să intri în el. Ştii că vă veţi face rău reciproc. Protejăm cealaltă persoană chiar dacă nu o vedem, de zeci de ori în fiecare zi. Şi în mediul Online, chiar dacă nu vedem cealaltă persoană care se află în faţa propriului computer, avem şi noi partea noastră de responsabilitate pentru ceea ce citeşte. Dacă putem evita să agresăm minţile celorlalţi, nevăzuţi, din mediul Online, atunci şi alţii ne vor urma exemplul. Şi atunci poate că traficul nostru pe internet va înceta să mai semene cu un mare şi sângeros accident.

12

Să priveşti oamenii în ochi şi să stai de vorbă cu ei

Nu este numai politicos. Face parte din datoria ta de cetăţean şi membru responsabil al societăţii. Este de asemenea o modalitate de a păstra legătura cu lumea din nu, de a rupe barierele sociale şi de a înţelege în cine să ai şi să nu ai încredere. Dacă se ajunge la o cultură a denunţurilor, vei dori să cunoşti peisajul psihologic al vieţii tale cotidiene.

Regimurile tiranice şi-au făcut apariţia în diferite momente şi în diferite regiuni ale Europei secolului XX. Însă victimele acestora îşi amintesc întotdeauna un singur moment emoţionant. Chiar dacă este vorba de Italia fascistă a anilor 1920, de Germania nazistă a anilor 1930, de Uniunea Sovietică în timpul Marii Terori din 1937 – 1938 sau de epurările din Europa de Est comunistă din

anii 1940 şi 1950, oamenii care au trăit cu frica represiunii îşi vor aduce mereu aminte de comportamentul vecinilor lor. Un zâmbet, o strângere de mână, un salut – gesturi banale în situaţii normale – ajungeau să capete mare însemnătate. În momentele în care prietenii, colegii sau cunoştinţele tale îşi întorc capul în altă direcţie sau traversează strada pentru a evita o conversaţie, frica se amplifică. În Statele Unite, poate că nu vei ştii cine se va simţi ameninţat azi sau mâine. Dar dacă dai bineţe tuturor, poţi fi sigur că unii oameni se vor simţi mai bine.

A

În cele mai periculoase vremuri, cei care reuşesc să scape şi să supravieţuiască simt cei care cunosc oameni în care pot avea încredere. Politica de ultimă instanţă este să ai prieteni vechi. Iar să legi prietenii noi este un prim pas spre schimbare.

13

Să fii prezent fizic în viaţa politică

Puterea vrea ca trupul să ţi se moleşească într-un scaun şi sentimentele să ţi se disipeze în faţa unui ecran. Ieşi din casă. Du-te în locuri necunoscute, alături de oameni necunoscuţi. Fă-ţi noi prieteni şi mărşăluieşte alături de ei.

Pentru ca rezistenţa să învingă, trebuie depăşite două bariere. În primul rând, ideea de schimbare trebuie să reunească oameni din medii diferite, care nu sunt de acord în toate

A

privinţele. În al doilea rând, oamenii trebuie să iasă din casă şi să meargă în alte locuri, printre oameni cu care nu au fost înainte prieteni. Protestele se pot organiza prin intermediul reţelelor de socializare, dar doar ceea ce se concretizează în stradă este real. Dacă tiranii constată că

acţiunile lor nu au niciun fel de consecinţe în lumea tridimensională, nimic nu se va schimba.

Un exemplu al rezistenţei de succes împotriva comunismului a fost mişcarea sindicală Solidaritatea din Polonia anilor 1980 – 1981: o coaliţie formată din muncitori şi profesionişti, membri ai bisericii romano-catolice şi grupuri laice. Conducătorii Solidarităţii învăţaseră

9 9

!

lecţii dure sub comunism. În 1968, regimul a mobilizat muncitorii împotriva studenţi-A

lor care ieşiseră să protesteze. În 1970, când o grevă organizată la Gdańsk, pe ţărmul Mării Baltice, a fost înăbuşită sângeros, a venit rândul muncitorilor să se simtă izolaţi. În 1976 însă, intelectuali şi profesionişti au format o grupare menită să-i sprijine pe muncitorii care fuseseră reprimaţi de guvern. Aceştia erau atât susţinători ai stângii, cât şi ai dreptei, credincioşi, dar şi atei, care le-au insuflat muncitorilor încredere – oameni care în alte împrejurări nici nu s-ar fi întâlnit.

În 1980, în momentul în care muncitorii polonezi de pe ţărmul Mării Baltice şi-au reluat protestele, acestora li s-a alăturat avocaţi, oameni de ştiinţă şi alţii care i-au ajutat să-şi formuleze revendicările. Rezultatul a fost

A

crearea unui sindicat liber. În plus, guvernul a oferit garanţii privind respectarea drepturilor omului. Pe parcursul celor şaisprezece luni în care mişcarea Solidaritatea a funcţionat în legalitate, i s-au alăturat zece milioane de oameni. În contextul grevelor, marşurilor şi demonstraţiilor, s-au legat nenumărate noi

A

prietenii. În 1981, regimul comunist polonez a decretat legea marţială şi a scos Solidaritatea în afara legii. Cu toate acestea, opt ani mai târziu, în 1989, când a avut nevoie de parteneri de negociere, comuniştii au fost nevoiţi să apeleze la Solidaritatea. Sindicatul a insistat să se organizeze alegeri, pe care le-a câştigat. A fost începutul sfârşitului comunismului în Polonia, Europa de Est şi Uniunea Sovietică.

Alegerea de a fi prezenţi în viaţa publică depinde de capacitatea noastră de a menţine o sferă privată a vieţii. Suntem liberi doar atunci când noi înşine tragem linia de demarcaţie între momentele în care suntem văzuţi şi cele în care nu suntem văzuţi.

14

Să îţi creezi o viaţă privată

Conducătorii periculoşi se vor folosi de lucrurile pe care le ştiu despre tine pentru a te determina să faci ce vor ei. Să îţi cureţi în mod regulat calculatorul de malware. Ţine minte că e-mailul nu este privat. Gândeşte-te să foloseşti şi alte forme de internet sau pur şi simplu să intri mai rar Online. Comunică mai mult direct. Din aceleaşi motive, rezolvă orice chestiune legală pe care o ai. Hrănii caută cuiul de care să te atârne. Încearcă să nu ai cuie.

Când a vorbit despre *totalitarism*, marea gânditoare Hannah Arendt nu a avut în minte un stat atotputernic, ci eliminarea liniei de demarcaţie dintre viaţa publică şi cea privată. Suntem liberi doar în măsura în care deţinem controlul asupra lucrurilor pe care le ştie lumea despre noi, şi asupra împrejurărilor în care ajunge să le ştie. Pe parcursul campaniei din 2016, am făcut un pas către totalitarism fără ca măcar să ne dăm seama, acceptând şi considerând încălcarea confidenţialităţii electronice că pe o chestiune firească. Fie că este vorba despre servicii

secrete americane sau ruseşti, sau despre orice altă instituţie, de fapt, furtul, discutarea sau publicarea conversaţiilor personale loveşte în însăşi temelia drepturilor noastre. Dacă nu deţinem controlul asupra a cine, ce şi când citeşte, ne pierdem orice capacitate de a acţiona în prezent sau de a face planuri pentru viitor. Oricine poate pătrunde în intimitatea ta te poate umili şi îţi poate distruge relaţiile după bunul plac. Nimeni (cu excepţia unui tiran, probabil) nu are o viaţă privată care să poată supravieţui expunerii publice printr-o directivă ostilă.

Dezvăluirea atent planificată, asemenea unor bombe cu ceas, a e-mailurilor contracandidatului în cadrul campaniei prezidenţiale din 2016 a fost o altă metodă bine gândită de dezinformare. Nişte cuvinte scrise într-o anume situaţie au sens numai în respectivul context. Simpla acţiune de a le scoate din contextul istoric de care aparţin şi de a le plasa în alt moment înseamnă să falsifici. Mai grav este faptul că, în momentul în care a preluat aceste bombe şi le-a prezentat ca ştiri, media şi-a trădat propria misiune. Foarte puţini jurnalişti s-au străduit să explice de ce s-au spus sau s-au scris respectivele lucruri la momentul lor. Pe de altă parte, în timp ce difuza aceste încălcări ale dreptului la confidenţialitate prezentându-le ca ştiri, media se lăsa distrasă de la evenimentele reale ale momentului. În loc să consemneze încălcarea unor drepturi fundamentale, presa americană a preferat în mod nechibzuit să satisfacă de fapt curiozitatea inerent obscenă pe care o avem pentru treburile altora.

Apetitul nostru pentru secrete, scria Arendt, este periculos de politic. Totalitarismul elimină diferenţa dintre public şi privat nu doar pentru a priva individul de libertate, dar şi pentru a îndepărta întreaga societate de

viaţa politică normală şi a-i suscita inteA

restul pentru teorii conspiraţioniste. În loc să înţelegem faptele sau să venim cu propriile interpretări, suntem seduşi de ideea unor realităţi ascunse şi conspiraţii întunecate care ne explică tot ce se întâmplă în lume. După cum am constatat din episodul e-mailurilor publicate în presă, acest mecanism funcţionează chiar şi atunci când ceea ce ni se dezvăluie nu prezintă niciun interes. Simpla acţiune de a dezvălui ceea ce a fost la un moment dat confidenţial devine ştire în sine. (Este uimitor că posturile de ştiri sunt mai rele la acest capitol decât, spre exemplu, reporterii care scriu despre modă sau sport. Cei care scriu despre modă ştiu că fotomodelele se dezbracă în garderobe, iar reporterii specializaţi în ştiri de sport ştiu că atleţii fac duş în vestiare, dar nici unii, nici alţii nu aduc în prim-plan chestiuni intime pentru a înlocui ştirea pe care o au de transmis publicului.)

Atunci când suntem interesaţi în mod activ de chestiuni de o relevanţă îndoielnică în momentele special alese de tirani sau spioni, devenim părtaşi la procesul de distrugere

A

a propriei ordini politice. Într-adevăr, poate ni se pare că nu facem nimic altceva decât că ne lăsăm purtaţi de val. Aşa este – iar Arendt a descris acest fenomen drept transformarea societăţii într-o „gloată”. Putem încerca să rezolvăm această problemă individual, asigurându-ne protecţia calculatoarelor; putem încerca să o rezolvăm şi colectiv, sprijinind spre exemplu organizaţiile care se ocupă cu respectarea drepturilor omului.

15

Să îţi aduci contribuţia

9 9

la cauzele bune

Fii un membru activ al acelor organizaţii, politice sau nu, care îţi reprezintă concepţia de viaţă. Alege câteva organizaţii de caritate şi trimite-le cu regularitate fonduri. Astfel vei fi făcut o alegere liberă prin care să susţii societatea civilă şi să-i ajuţi şi pe ceilalţi să facă bine.

Este lui sentiment deosebit de plăcut să ştii că, indiferent de cursul evenimentelor, îi ajuţi pe ceilalţi să facă bine. Foarte mulţi dintre noi îşi pot permite să susţină o parte a vastei reţele de organizaţii caritabile pe care unul dintre foştii noştri preşedinţi a numit-o „o mie de puncte luminoase”. Aceste puncte luminoase se văd cel mai bine pe fundalul unui cer întunecat, la fel ca stelele ce se ivesc la apus.

Când se gândesc la libertate, americanii îşi imaginează de cele mai multe ori o competiţie între un individ singuratic şi un guvern

A

puternic. În general tind să creadă că individului trebuie să i se confere puteri sporite şi că forţa guvernului trebuie îngrădită. Toate bune şi frumoase. Dar o componentă importantă a libertăţii constă în alegerea celor cu care te asociezi, iar o modalitate de apărare a libertăţii rezidă în activitatea grupurilor de a-şi susţine propriii membri. Din acest motiv trebuie să ne implicăm în activităţi care reprezintă ceva pentru noi, pentru prietenii şi familiile noastre. Acestea nu trebuie să fie neapărat de natură politică: Václav Havel, disidentul şi gânditorul ceh, a oferit un exemplu, implicându-se în fabricarea berii de calitate.

Atâta vreme cât ne mândrim cu aceste activităţi şi ajungem să cunoaştem şi alţi oameni care ne împărtăşesc părerile, reuşim să punem bazele societăţii civile. Atunci

când avem o sarcină comună de îndeplinit, învăţăm să avem încredere şi în oameni aflaţi dincolo de cercul restrâns al familiei şi prietenilor, şi ajungem să discernem care sunt autorităţile de la care avem ce învăţa. Dacă putem avea încredere şi învăţa, atunci viaţa ni se va părea mai puţin haotică şi misterioasă, iar politicile democratice vor deveni mai plauzibile şi atractive.

Disidenţii anticomunişti din Europa de Est, care s-au confruntat cu o situaţie şi mai dificilă decât cea în care ne aflăm noi astăzi, şi-au dat seama că activităţile la prima vedere non-politice ale societăţii civile sunt o expresie

A

şi un garant al libertăţii. Au avut dreptate. În secolul XX, toţi adversarii importanţi ai libertăţii au fost ostili organizaţiilor non-guvernamentale, celor caritabile şi altor asociaţii de acest gen. Comuniştii au cerut ca toate aceste grupuri să fie înregistrate oficial şi le-au transformat în instituţii de control. Fasciştii au creat ceea ce ei au numit un sistem „corporatist”, în care toate activităţile umane îşi aveau rostul lor şi erau subordonate statului-partid. Astăzi statele autoritare (India, Turcia, Rusia) sunt deosebit de alergice la ideea formării de asociaţii libere şi organizaţii non-guvernamentale.

16

Să înveţi de la colegii tăi din alte ţări

9

Să-ţi întreţii prieteniile din străinătate sau să îţi faci noi prieteni în alte ţări. Situaţia dificilă prin care trec astăzi Statele Unite este doar o verigă dintr-o tendinţă mai mare. Şi niciun alt stat nu va găsi o soluţie de unul singur. Asigură-te că atât tu, cât şi familia ta aveţi paşapoarte.

În anul ce a precedat alegerile prezidenţiale, jurnaliştii americani s-au înşelat adesea în privinţa

campaniei electorale a preşedintelui. Pe măsură ce depăşea obstacol după obstacol şi acumula victorii peste victorii, comentatorii americani asigurau cetăţenii că preşedintele nu avea să ajungă în următoarea etapă, căci una sau alta dintre ilustrele instituţii ame-A

ricane avea să îl oprească. Între timp, a apărut un grup de observatori care a adoptat o altă poziţie: est-europenii şi cei care studiaseră istoria Europei de Est. Acestora le părea binecunoscută o bună parte a campaniei preşedintelui, iar rezultatul final nu a fost o surpriză. Jurnaliştii ucraineni şi ruşi care şi-au dat seama din timp ce se întâmpla de fapt în Vestul Mijlociu al Americii au scris articole mai realiste decât specialiştii americani în sondajele electorale, care făcuseră carieră explicând şi analizând climatul politic al patriei lor.

Ucrainenilor li s-a părut aproape hilar că americanii au reacţionat atât de lent la ame

9

ninţările evidente pe care le reprezentau războiul cibernetic şi ştirile false. În 2013, când Ucraina a devenit ţinta propagandei ruse, atât tinerii jurnalişti ucraineni, cât şi alţii au reacţionat imediat, cu hotărâre, şi câteodată chiar cu umor, prin campanii menite să expună dezinformarea. Rusia a folosit împotriva Ucrainei multe din metodele pe care le-a utilizat ulterior împotriva Statelor Unite – şi asta în timp ce invada Ucraina. În 2014, când presa rusă a publicat o ştire falsă care pretindea că trupele ucrainene ar fi crucificat un băieţel, răspunsul ucrainenilor a fost rapid şi eficient (cel puţin în interiorul graniţelor Ucrainei). În 2016, când presa rusă a răspândit zvonul că Hillary Clinton ar fi fost bolnavă pentru că într-un e-mail pomenise de un articol pe tema „oboselii decizionale” (care nu este o boală), americanii au preluat şi răspândit

respectiva ştire. Acest lucru ar trebui să ne pună pe gânduri. Istoria, care o vreme părea să se desfăşoare de la vest la est, acum pare să-şi fi schimbat cursul, deplasându-se de la est la vest. Tot ceea ce se întâmplă aici pare să se fi întâmplat mai întâi în est.

Faptul că majoritatea americanilor nu are paşapoarte a devenit o problemă pentru democraţia americană. Câteodată americanii spun că nu au nevoie de documente de călătorie, pentru că preferă să moară apărând libertatea în America. Aceste cuvinte simt frumoase, dar lumea nu ia în calcul următorul aspect. Lupta va fi îndelungată. Chiar dacă ni se vor cere sacrificii, înainte de toate va trebui să fim deosebit de atenţi la lumea din jurul nostru, astfel încât să ştim cărei forţe ne opunem, şi cum să facem acest lucru cât mai bine. Aşa că a avea un paşaport nu este un semn de capitulare. Dimpotrivă, îţi dă sentimentul de libertate, pentru că îţi oferă ocazia să trăieşti noi experienţe. Ne permite să observăm cum reacţionează alţi oameni, câteodată mai înţelepţi decât noi, când se confruntă cu probleme asemănătoare. Aşa că, din moment ce o bună parte a evenimentelor pe care le-am trăit anul trecut sunt bine cunoscute restului lumii şi au mai fost trăite în istoria recentă, trebuie să observăm şi să ascultăm.

17

Să recunoşti cuvintele periculoase

Ciuleşte urechile când auzi cuvintele *extremism* şi *terorism*. Fii vigilent în faţa ideilor fatidice de *urgenţă* şi *excepţie*. Reacţionează cu mânie atunci când vocabularul patriotic este folosit pentru a te induce în eroare.

Cel mai inteligent nazist, juristul Carl Schmitt, a explicat în cuvinte simple care era de fapt esenţa guvernării fasciste. Cea mai sigură cale de a distruge toate

regulile, a explicat el, era să te concentrezi pe ideea de *excepţie*. Un conducător nazist îşi surclasează rivalii inventând o convingere generală conform căreia momentul prezent ar fi unul excepţional, după care transformă respectiva stare de excepţie în una de urgenţă permanentă. Ulterior, cetăţenii îşi vând libertatea adevărată pe o siguranţă falsă.

În zilele de astăzi, ori de câte ori aduc în discuţie *terorismul*, politicienii vorbesc bineînţeles despre un pericol real. Dar când încearcă să ne ademenească să renunţăm la libertate în numele siguranţei, atunci trebuie să intrăm în stare de alertă. Cele două concepte nu se exclud reciproc. Câteodată chiar câştigăm un plus de libertate dacă renunţăm la siguranţă, dar alteori nu. Cei care te asigură că nu poţi obţine siguranţa *decât* renunţând la libertate vor de cele mai multe ori să te priveze de amândouă.

Fără îndoială că poţi renunţa la libertate fără să câştigi mai multă siguranţă. Se prea poate ca acel sentiment de supunere în faţa autorităţii să fie liniştitor, dar nu este acelaşi

A

lucru cu siguranţa adevărată. În acelaşi timp, se prea poate să te simţi neliniştit când câştigi un strop de libertate, însă această nelinişte temporară nu este periculoasă. Ne putem imagina cu uşurinţă situaţii în care ne sacrificăm simultan atât libertatea, cât şi siguranţa: atunci când ne aflăm într-o relaţie abuzivă sau când acordăm votul unui fascist. Pe de altă parte, ne putem imagina cu la fel de multă uşurinţă contexte în care luăm decizii care ne conferă un plus de libertate şi siguranţă, cum ar fi să ieşim dintr-o relaţie abuzivă sau să emigrăm dintr-un stat fascist. Guvernul este cel căruia îi revine

sarcina de a ne face să ne simţim deopotrivă mai liberi şi mai în siguranţă.

Extremism este cu siguranţă un cuvânt care nu sună prea bine, iar guvernele încearcă adesea să-i dea o rezonanţă încă şi mai acută alăturând şi termenul *terorism* în aceeaşi frază. Dar cuvântul în sine nu are cine ştie ce însemnătate. Nu există o doctrină cu numele de *extremism*. Când vorbesc despre *extremişti*, tiranii se referă la oameni care nu se conformează curentului principal – aşa cum tiranii înşişi definesc curentul principal la momentul respectiv. Disidenţii secolului XX, fie cei care se opuneau fascismului, fie cei care luptau împotriva comunismului, erau numiţi *extremişti*. Regimurile autoritare moderne, precum cel rus, folosesc legi împotriva *extremismului* pentru a-i pedepsi pe cei care le critică politicile. Astfel noţiunea de *extremism* ajunge să însemne orice în afară de ceea ce este cu adevărat extrem, şi anume tirania.

18

Să îţi păstrezi calmul când survin lucruri inimaginabile

Tirania modernă se bazează pe o bună gestionare a terorii. Când va avea loc un atac terorist, ţine minte că autoritarismul exploatează asemenea evenimente pentru a-şi consolida puterea. Dezastrul neaşteptat care antrenează eliminarea sistemului de echilibru al puterilor în stat, disoluţia partidelor de opoziţie, suspendarea dreptului la liberă exprimare, a dreptului la un proces echitabil şi altele este cea mai veche carte jucată de hitlerism. *Să nu cazi în această capcană*.

Incendierea Reichstagului a reprezentat momentul în care guvernul lui Hitler, sosit la putere în mare parte pe cale democratică, s-a transformat în acel regim nazist

ameninţător de bine consolidat. Acesta este exemplul clasic de gestionare a terorii.

Pe 27 februarie 1933, în jurul orei 9 seara, clădirea care adăpostea parlamentul german, Reichstagul, a luat foc. Cine a fost autorul incendiului izbucnit în acea noapte la Berlin? Nu ştim şi, de fapt, nici nu prea contează. Ceea ce contează este că acest incredibil moment de teroare a pus piatra de temelie a politicii de urgenţă. Privind satisfăcut jocul flăcărilor, Hitler a spus: „Acest incendiu este doar începutul”. Indiferent dacă naziştii au fost sau nu autorii incendiului, Hitler a prins oportunitatea politică: „Acum nu a vom mai arăta milă. Îi vom îndepărta pe toţi cei care ne vor sta în cale”. A doua zi, a fost emis un decret prin care iau fost suspendate drepturile fundamentale ale tuturor cetăţenilor germani – aceştia puteau fi acum „arestaţi preventiv” de poliţie. Folosindu-se de declaraţia lui Hitler, care susţinea că incendiul fusese provocat de duşmanii Germaniei, Partidul Nazist a repurtat o victorie decisivă în cadrul alegerilor parlamentare din 5 martie. Poliţia şi forţele paramilitare naziste au început să aresteze membri ai partidelor politice de stânga şi să-i reţină în lagăre de concentrare improvizate. Pe 23 martie, noul parlament a aprobat un „act de împuternicire”, care îi permitea lui Hitler să guverneze prin decrete. Germania a rămas în stare de urgenţă pentru următorii doisprezece ani, până la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. Hitler s-a folosit de un act de teroare, un eveniment cu o semnificaţie intrinsecă limitată, pentru a institui un regim al terorii care a ucis milioane de oameni şi a schimbat lumea.

Liderii autoritari din zilele noastre sunt şi ei nişte buni administratori ai terorii, dar au o minte mult mai creativă. Gândeşte-te la actualul regim din Rusia, atât de

admirat de preşedintele american. Vladimir Putin nu numai că a venit la putere printr-un incident care aduce foarte bine aminte de incendiul de la Reichstag, dar ulterior s-a folosit de o serie de atacuri teroriste – reale, îndoielnice sau inventate – pentru a îndepărta toate obstacolele care îl împiedicau să deţină puterea absolută în Rusia şi pentru a ataca statele vecine democrate.

În august 1999, când a fost numit prim-ministru de un Boris Elţîn slăbit, Puţin era un necunoscut, cu o cotă nesemnificativă de susţinere în sondaje. În următoarele luni, o serie de clădiri din mai multe oraşe ruseşti au fost bombardate, chipurile de poliţia secretă de stat. Ofiţerii poliţiei au fost arestaţi de propriii lor colegi, înarmaţi cu dovezi incriminatoare; cu altă ocazie, purtătorul de cuvânt al parlamentului rus a anunţat o explozie cu câteva zile înainte ca aceasta să aibă loc. Chiar şi aşa, Putin a declarat război populaţiei musulmane din Cecenia, promiţând să se răzbune şi să-i pedepsească crunt pe presupuşii făptaşi.

Poporul rus s-a unit; Puţin a ajuns deosebit de popular în sondaje; în luna martie a următorului an a câştigat alegerile prezidenţiale. În 2002, după ce forţele de securitate ruseşti au ucis sute de civili ruşi în timp ce încercau să înăbuşe un atac terorist într-un teatru din Moscova, Puţin a profitat de ocazie pentru a prelua controlul asupra televiziunii private. În 2004, după ce o şcoală din Beslan a fost asediată de terorişti (în împrejurări stranii, care ne duc cu gândul la instigări), Puţin a eliminat funcţia de guvernator regional. Astfel ascensiunea lui Putin la putere şi eliminarea a doua instituţii principale – televiziunea privată şi funcţia de guvernator regional ales prin vot – au fost posibile prin buna gestionare a unor acte reale, false şi îndoielnice de terorism.

În 2012, când Putin a fost reales în funcţia de preşedinte, Rusia a introdus tactica managementului terorii în politica sa externă. În 2014, când a invadat Ucraina, Rusia şi-a transformat regimente ale propriei armate regulate într-o forţă teroristă, scoţând insignele de pe uniforme şi refuzând să-şi asume orice responsabilitate pentru suferinţele cumplite provocate. În campania pentru regiunea Donbas din sud-estul Ucrainei, Rusia a folosit insurgenţi ceceni şi a trimis regimente ale propriei armate regulate staţionate în regiuni musulmane pentru a se alătura invaziei. Rusia a încercat de asemenea (deşi a dat greş) să schimbe rezultatul alegerilor prezidenţiale ucrainene din 2014.

În aprilie 2015, hackerii ruşi au întrerupt şi preluat transmisia unui post de televiziune francez, au pretins a fi membri ISIS, după care au publicat un material menit să terorizeze Franţa. Rusia şi-a asumat rolul unui „califat cibernetic”, făcându-i pe francezi să se teamă de un atac terorist încă şi mai mult. Aparent

Rusia îşi dorea să convingă alegătorii să voteze partidul de extremă dreapta, Frontul Naţional, pe care îl susţinea oficial. În noiembrie 2015, când 130 de oameni au fost ucişi şi 368 răniţi în atacul terorist de la Paris, fondatorul unui *think tank* apropiat Kremlinului a afirmat că terorismul va apropia Europa de fascism şi de Rusia. Cu alte cuvinte, terorismul islamic din Europa Occidentală, atât cel inventat, cât şi cel real, era în interesul Rusiei.

La începutul anului 2016, Rusia a pus la cale un moment de falsă teroare în Germania, în timp ce bombarda populaţia civilă siriană şi trimitea astfel valuri de refugiaţi musulmani în Europa, Rusia a profitat de drama unei familii pentru a-i convinge pe germani că musulmanii erau violatori de copii. Scopul, din nou, pare să fi fost

destabilizarea unui sistem democratic şi promovarea partidelor de extremă dreaptă.

În luna septembrie a anului precedent, guvernul german anunţase că avea să primească jumătate de milion de refugiaţi din războiul din

Siria. Ulterior Rusia a demarat o campanie de bombardare a Siriei, ţinta fiind civilii. După ce a provocat valurile de refugiaţi, a oferit şi discursul aferent. În ianuarie 2016, posturile ruseşti au răspândit o ştire potrivit căreia o fată de origine rusă din Germania, care dispăruse la acel moment, fusese violată în serie de musulmani imigranţi. Cu un zel şi o promptitudine care ridicau semne de întrebare, organizaţiile de extremă dreaptă din Germania au organizat proteste împotriva guvernului. Când poliţia locală a informat populaţia că nu existase niciun aşa-zis viol, presa rusă a acuzat-o că ascundea realitatea. Chiar şi diplomaţii ruşi au luat parte la acest spectacol.

Când preşedintele şi consilierul său pe teme de securitate naţională vorbesc despre combaterea terorismului alături de Rusia, ceea ce aceştia propun de fapt poporului american este gestionarea terorii: exploatarea unor atacuri teroriste reale, îndoielnice sau simulate pentru a detrona democraţia. Felul în care ruşii au rezumat prima convorbire telefonică dintre preşedinte şi Vladimir Putin este semnificativ: „Cei doi au fost de acord că este necesar să-şi unească forţele împotriva inamicului comun numărul unu: terorismul internaţional şi extremismul”.

Pentru tirani, lecţia oferită de incendiul de la Reichstag este că un moment de şoc poate asigura o eternitate de supunere. Pentru noi, lecţia este că nu trebuie să ne lăsăm fricile şi suferinţele inerente să ne

distrugă instituţiile. Să ai curaj nu înseamnă să nu te temi sau să nu suferi. Înseamnă să recunoşti şi să te opui pe dată gestionării terorii, chiar din momentul în care are loc atacul, exact atunci când pare cel mai dificil să faci acest lucru.

James Madison a scos foarte bine în evidenţă faptul că tirania se clădeşte „într-un moment de urgenţă favorabil”. După incendierea Reichstagului, Hannah Arendt scria: „Nu mai împărtăşeam opinia că putem fi simpli spectatori la lucrurile care se petrec în jurul nostru”.

19

Să fii patriot

Să fii un exemplu pozitiv pentru generaţiile viitoare şi să le arăţi ce înseamnă America. Vor avea nevoie de acest lucru.

Ce este patriotismul? Haideţi să începem cu ce nu este patriotismul. Nu este patriotic să te sustragi de la recrutare şi să batjocoreşti eroii de război şi pe familiile acestora. Nu este patriotic să-i discriminezi pe membrii forţelor armate aflaţi în serviciu militar activ din companiile pe care le deţii sau să încerci să-i alungi pe veteranii de război cu dizabilităţi de pe proprietăţile tale. Nu este patriotic să compari căutarea de parteneri sexuali în New York cu serviciul militar din Vietnam, pe care de altfel l-ai evitat. Nu este patriotic să te sustragi de la plata impozitelor, când familiile americane din clasa muncitoare chiar se achită de aceste obligaţii. Nu este patriotic să le ceri acestor familii americane care muncesc şi plătesc impozite să-ţi finanţeze campania electorală şi să le cheltuieşti apoi contribuţiile în cadrul propriilor companii.

Nu este patriotic să admiri dictatori străini. Nu este patriotic să cultivi relaţii cu Muammar Gaddafi sau să spui

că Bashar al-Assad şi Vladimir Putin sunt conducători superiori. Nu este patriotic să apelezi la Rusia şi să-i ceri să intervină în alegerile prezidenţiale americane. Nu este patriotic să citezi din propaganda rusească la mitinguri. Nu este patriotic să angajezi acelaşi consilier pe care îl folosesc şi oligarhii ruşi. Nu este patriotic să ceri sfaturi de politică externă de la o persoană care deţine acţiuni într-o companie petrolieră rusească. Nu este patriotic să citeşti un discurs pe teme de politică externă scris de o persoană care lucrează şi este plătită de o companie petrolieră rusească. Nu este patriotic să numeşti în funcţie un consilier de securitate naţională care a luat bani de la un organ de propagandă rusesc. Nu este patriotic să numeşti în funcţia de secretar de stat un petrolist cu interese financiare în Rusia, care este directorul unei companii energetice ruso-americane şi a fost decorat de Putin cu „Ordinul Prieteniei”.

Nu vreau să spun că Rusia şi America trebuie să fie inamice. Vreau să subliniez că a fi patriot înseamnă *a-ţi sluji propria ţară*.

Preşedintele este naţionalist. Naţionalismul şi patriotismul nu sunt nici pe departe acelaşi lucru. Un naţionalist ne instigă să devenim cea mai rea variantă a noastră, după care ne spune că suntem cei mai buni. Un naţionalist, scria Orwell, „deşi se gândeşte veşnic la putere, victorie, înfrângere şi răzbunare”, are tendinţa „de a nu fi deloc interesat de ce se întâmplă în lumea reală”. Naţionalismul este relativist, căci singurul adevăr este resentimentul faţă de ceilalţi. După cum afirma şi scriitorul Danilo Kis, naţionalismul „nu are valori universale, estetice sau etice”.

Un patriot, în schimb, îşi doreşte ca naţiunea să se ridice la nivelul idealurilor ei, şi ne cere prin urmare să fim

cea mai bună versiune a noastră. Un patriot trebuie să fie preocupat de lumea reală, singurul loc în care ţara sa poate fi iubită şi susţinută. Un patriot are valori universale, standarde în funcţie de care îşi judecă naţiunea, căreia îi doreşte întotdeauna ce e mai bun. Un patriot vrea ca naţiunea sa să progreseze.

Democraţia a dat greş în Europa anilor ’20, ’30 şi ’40 ai secolului trecut, şi continuă să dea greş şi astăzi, nu numai în cea mai mare parte a Europei, dar şi în multe alte regiuni ale lumii. Această istorie şi această experienţă simt cele care ne dezvăluie spectrul întunecat al posibilelor noastre destine viitoare. Un naţionalist va spune „nu are cum să se întâmple aici”, iar acesta este primul pas către dezastru. Un patriot va spune: s-ar putea întâmpla aici, dar noi vom împiedica dezastrul.

20

Să fii cât de curajos poţi

Dacă niciunul dintre noi nu este pregătit să moară pentru libertate, atunci vom muri toţi sub tiranie.

Epilog

Istorie şi libertate în tragedia *Hamlet* scrisă de William Shakespeare, eroul principal este un bărbat virtuos, cu îndreptăţire şocat de ascensiunea neaşteptată a unui conducător malefic. Bântuit de vise, hăituit de coşmaruri, singur şi alienat, simte că trebuie să-şi reclădească propria interpretare a vremurilor. „Vremea e scoasă din ţâţâni. Ah! Ce blestem că eu n-am fost năs

cut ca s-o întrem!”[1] Vremurile în care trăim simt în mod sigur scoase din ţâţâni. Din anumite motive am dat

1 William Shakespeare, Hamlet, Actul I, Scena 5, traducere de Leon D. Leviţchi şi Dan Duţescu, în Shakespeare, Opere complete, voi 5, Editura Univers, Bucureşti, 1986. (N.t.)

uitării istoria, şi, dacă nu avem grijă, vor apărea alte motive pentru care să o neglijăm. Va trebui să regândim felul în care înţelegem momentul actual dacă dorim să ne reînnoim angajamentul faţă de libertate.

Până de curând, noi, americanii, am fost convinşi că viitorul nu avea să vină cu nimic nou, doar cu lucruri deja văzute şi trăite. Traumele aparent îndepărtate lăsate în urmă de fascism, nazism şi comunism păreau să devină irelevante. Ne-am permis să acceptăm *politica inevitabilităţii*, sentimentul că istoria nu poate să înainteze decât într-o singură direcţie: către democraţia liberală. După ce a căzut comunismul în Europa de Est, în 1989 – 1991, ne-am însuşit mitul „sfârşitului istoriei”. Astfel, am lăsat garda jos, ne-am îngrădit imaginaţia şi am pavat calea exact pentru acel gen de regimuri despre care am spus cândva că nu au cum să mai revină vreodată.

Cert este că politica inevitabilităţii pare la prima vedere a fi un fel de istorie. Politicienii inevitabilităţii nu neagă că există un trecut, un prezent şi un viitor. Chiar acceptă varietatea plină de culoare a trecutului îndepărtat. Cu toate acestea, descriu prezentul ca un simplu pas înainte către un viitor pe care deja îl cunoaştem, un viitor al globalizării în expansiune, al raţiunii tot mai profunde şi prosperităţii crescânde. Această doctrină poartă numele de teleologie: o derulare temporală ce conduce spre un anumit scop, de obicei dezirabil. Şi comunismul oferea o teleologie, căci promitea o utopie socialistă inevitabilă. Cu un sfert de secol în urmă, când această promisiune a fost zdruncinată, am tras o concluzie greşită: în loc să respingem teleologiile, ne-am imaginat că propria noastră poveste era cea adevărată.

Politica inevitabilităţii este o comă intelectuală autoindusă. Atât timp cât a existat o rivalitate între

sistemul capitalist şi cel comunist, atât timp cât amintirea fascismului şi nazismului a rămas prezentă în mintea noastră, americanii au fost nevoiţi să acorde oarece atenţie istoriei şi să conserve conceptele care le permiteau să-şi imagineze viitoruri alternative. Dar, odată ce am acceptat politica inevitabilităţii, ne-am însuşit ideea că istoria nu mai este relevantă. Dacă toate evenimentele trecutului sunt guvernate de o tendinţă cunoscută, atunci nici nu mai este nevoie să aflăm detaliile.

Acceptarea inevitabilităţii a influenţat felul în care s-a vorbit despre politică în secolul XXI. A înăbuşit dezbaterea politică şi a tins să creeze sisteme de partide în care un partid politic apăra statu-quo-ul, în vreme ce celălalt propunea negarea totală a acestuia. Am învăţat să spunem că nu există „nicio alternativă" la ordinea de bază, un punct slab pe care teoreticianul politic lituanian Leonidas Donskis l-a numit „răul lichid". Odată ce am considerat inevitabilitatea ca de la sine înţeleasă, criticile au devenit nesigure. Analiza critică, sau ceea ce părea a fi analiză critică, presupunea adesea că statu-quo-ul nu putea fi schimbat şi, astfel, îl consolida automat.

Unii au adus critici *neoliberalismului*, percepţiei că ideea de piaţă liberă a ajuns cumva să le sufoce pe toate celelalte. Acest lucru este adevărat, dar până şi simpla utilizare a acestui termen înseamnă să te pleci în faţa unei hegemonii care nu poate fi schimbată. Alţi critici au vorbit despre nevoia de *ruptură*, împrumutând un termen folosit în analiza inovaţiilor tehnologice. Aplicat la mediul politic, şi acesta trimite la ideea că nimic nu se poate schimba cu adevărat, că haosul care ne animă va ajunge să fie absorbit de un sistem care se auto-reglează. Este cert că bărbatul care aleargă dezbrăcat pe terenul de fotbal perturbă publicul, dar nu schimbă regulile jocului. Însăşi noţiunea

de *ruptură* are ceva adolescentin: căci presupune că adolescentul poate crea haos, deoarece ulterior adultul va restabili ordinea în urma lui.

Însă nu există adulţi. Acest haos ne aparţine.

A doua modalitate anti-istorică de a privi trecutul este *politica eternităţii*. La fel ca politica inevitabilităţii, şi politica eternităţii ridiculizează istoria, însă în alt fel. Se concentrează asupra trecutului, dar într-o manieră egocentrică, lipsită de orice preocupare reală faţă de fapte. Tânjeşte după evenimente dintr-un trecut dezastruos, care de fapt nici nu s-au întâmplat vreodată. Politicienii eternităţii ne prezintă trecutul ca pe o curte interioară imensă, înceţoşată, plină de monumente aproape invizibile ridicate în onoarea victimizării naţionale – toate la fel de îndepărtate de momentul prezent şi la fel de predispuse manipulării. De fiecare dată când se vorbeşte despre trecut se aduce în discuţie atacul unui inamic extern la adresa purităţii naţiunii.

Populiştii simt adepţii politicii eternităţii. Momentul lor de referinţă preferat este epoca în care republicile democratice aproape că dispăruseră de pe faţa pământului, iar statele rivale naziste şi sovietice erau de neînfrânt: anii 1930. Susţinătorii Brexitului (ieşirea Regatului Unit din Uniunea Europeană), şi-au imaginat un stat-naţiune britanic, deşi aşa ceva nu a existat niciodată. A existat un Imperiu Britanic şi a existat Marea Britanie, ca membră a Uniunii Europene. Pasul de a se separa de UE nu este un pas înapoi pe teren cunoscut, ci un salt în neant. Straniu este că în momentul în care judecătorii au cerut organizarea unui vot parlamentar pentru Brexit, un tabloid britanic i-a descris ca „inamici ai poporului” – un termen stalinist folosit în cadrul proceselor marionetă din

anii 1930. Frontul National din

9

Franţa îi îndeamnă pe alegători să renunţe la Europa în favoarea unui stat-naţiune francez antebelic imaginar. Dar Franţa, asemenea Marii Britanii, nu a existat vreodată în absenţa unui imperiu sau unui proiect european. Conducătorii Rusiei, Poloniei şi Ungariei fac gesturi asemănătoare, idolatrizând imaginea anilor 1930.

A

În campania sa din 2016, preşedintele american a folosit sloganul „America First” („America înainte de toate”) – acesta fiind numele unei comisii care a încercat să împiedice Statele

Unite să se opună Germaniei naziste. Consilierul pe teme strategice al preşedintelui promite politici care vor „fi la fel de palpitante precum cele din anii 1930”. Când va fi acel „din nou” din sloganul prezidenţial „Să facem America din nou măreaţă” („Make America Great Again”)? Să vă dau un indiciu: „niciodată”. Preşedintele însuşi a spus că regimul are nevoie de o schimbare în stilul anilor 1930 pentru a rezolva problemele prezentului: „Ştiţi care este soluţia? Să se prăbuşească economia, ţara să se ducă de râpă, totul să fie un dezastru”. El consideră că avem nevoie de „revolte pentru a ne întoarce în acea epocă în care am fost măreţi”.

Potrivit politicii eternităţii, atunci când suntem seduşi de un trecut mitizat nu ne mai gândim la posibile alternative viitoare. Obiceiul pe care îl avem de a ne crampona de ideea de victimizare ne toceşte instinctul de a învăţa din propriile greşeli. Din moment ce o naţiune este definită prin virtuţile ei inerente, şi nu prin potenţialul ei viitor, politicile acesteia devin mai degrabă o discuţie despre bine şi rău decât despre posibile soluţii la probleme

reale. Din moment ce criza este permanentă, sentimentul de urgenţă este mereu prezent; ideea de a ne face planuri de viitor pare imposibilă sau chiar o trădare. Cum să ne gândim la reformă, când inamicul pândeşte mereu la uşă?

Dacă politica inevitabilităţii se aseamănă cu o comă, politica eternităţii este ca o hipnoză: ne holbăm la vortexul învolburat al mitului ciclic până când cădem în transă – iar apoi, la ordinele altora, facem ceva şocant.

Pericolul de care ne lovim astăzi este trecerea de la politica inevitabilului la politica eternităţii, de la o republică democratică naivă şi defectuoasă la o oligarhie fascistă confuză şi cinică. Politica inevitabilităţii este foarte vulnerabilă la şocuri de tipul celui pe care tocmai l-a primit. Când apare ceva ce zdruncină mitul, când vremurile par scoase din ţâţâni, atunci ne străduim să găsim o altă modalitate de a organiza evenimentele pe care le trăim. Calea minimei rezistenţe ne va conduce sigur de la inevitabilitate la eternitate. Dacă la un moment dat ai crezut că totul se termină cu bine, vei putea fi convins că de fapt nimic nu se sfârşeşte cu bine. Dacă la un moment dat ai ales să nu faci nimic pentru că ai crezut că progresul este inevitabil, atunci poţi rămâne în continuare inert pentru că tu crezi că timpul este ciclic şi repetitiv.

Ambele teorii, atât politica inevitabilităţii, cât şi cea a eternităţii, sunt anti-istorice. Singurul lucru care le deosebeşte este istoria însăşi. Istoria ne permite să discernem tipare şi să raţionăm logic. Ne ajută să ne conturăm în minte structuri în cadrul cărora putem căuta libertatea. Ne scoate la iveală momente, fiecare dintre ele diferite, dar niciunul complet unic. Să înţelegem cu adevărat un moment înseamnă să întrevedem posibilitatea de a lua parte la crearea altui moment. Istoria ne permite

să fim responsabili: nu pentru orice, ci pentru anumite lucruri. Poetul polonez Czesław Miłosz era de părere că o asemenea responsabilitate contracarează singurătatea şi indiferenţa. Istoria ne permite să fim alături de cei care au făcut şi au suferit mai mult decât noi.

Îmbrăţişând politica inevitabilităţii, am crescut o generaţie fără istorie. Cum vor reacţiona aceşti tineri americani acum că promisiunea inevitabilităţii a fost încălcată într-un mod atât de evident? Poate că vor aluneca dinspre inevitabilitate spre eternitate. Trebuie să sperăm că ar putea deveni, în schimb, o generaţie istorică, aptă să respingă capcanele inevitabilităţii şi eternităţii pe care generaţiile mai vechi le-au pus în calea lor. Un lucru este sigur: dacă tinerii nu încep să facă istorie, politicienii eternităţii şi inevitabilităţii o vor distruge. Şi pentru a face istorie, tinerii americani trebuie să cunoască istoria. Acesta nu este sfârşitul, ci un început.

„Vremea e scoasă din ţâţâni. Ah! Ce blestem că eu n-am fost născut ca s-o întrem!” Acestea sunt cuvintele rostite de Hamlet. Dar mai adaugă în final: „Haideţi. Să mergem împreună”.

„Vremea e scoasă din ţâţâni. Ah! Ce blestem că eu n-am fost născut ca s-o întrem!” Acestea sunt cuvintele rostite de Hamlet. Dar mai adaugă în final: „Haideţi. Să mergem împreună”.

Timothy Snyder este profesor de istorie la Universitatea Yale, unde deţine catedra Bird White Housum. Este autorul mai multor lucrări importante dedicate istoriei Europei de Est, naţionalismului, totalitarismului şi holocaustului, printre care se numără *Bloodiands*: *Europe Between Hitler and Stalin* şi *Black Earth*: *The Holocaust as History and Warning*. Snyder este membru al Comitetului pentru Conştiinţă al Muzeului

Memorial al Holocaustului din Statele Unite şi membru permanent al Institutului de Ştiinţe Umane de la Viena.